БИБЛИОТЕКА
А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 208 (12908) | 1985 чылдың сентябрь 7, суббота | 1925 чылда үндезилеттинген | Өртээ 3 көпеек.

«КОСМОС-1680» УЖУДУУШКУНДА

1985 чылдың сентябрь 4-те Совет Эвилелинге Черниң ээлчеглиг кылымал «Космос-1680» спутнигин салып үндүрген.

Спутниктиң иштинде космос делгемнерин шинчилээрин үргүлчүлээринге хереглээр эртем аппаратураларын тургускан. Аппаратура болур чогууру-биле ажылдап чоруур.

Таарыштырылга-саналга төвү кээп турар информацияларны ажылдап кылып турар.

(СЭТА).

КИЧЭЭНГЕЙ САЛЫРЫ НЕГЕТТИНИП ТУРАР

Совет парлалга бодунуң бүдүжүнден улусчу индир болур. В. И. Ленин ону ынчаар тодараткан. Ол ындыг болуп турар-даа. «Шын» солуннуң хөй-ниитичи корреспондентилери — кедээ, ажылчын корреспондентилер — ийи муң ажыг кижи. Редакцияга чылда сес муң хире чагаа кээп турар. Редакцияның почтазын ажып көөр болза, хөй-ниити ужур-дузалыг, экономика, социал, культура айтырыгларының талазы-биле, күш-ажылчы коллективтерниң амыдыралының чугула таларын көдүрген чагаа-бижиктер колдап турар.

Социалистиг чарыштың тиилекчилерин, мурнакчыларның күш-ажылының дуржулгазын чырыдары-биле чергелештир авторларның шүгүмчүлелдиг чагаалары-биле ажыл чугула черни ээлеп келген. Чүгле бо чылдың эрткен сес айларының дургузунда «Шынның» редакциязынга 381 шүгүмчүлелдиг чагаа келген. Оларның элээн кезиинге харыыны партия, совет органнарының, министерстволарның, ведомстволарның, эргелелдерниң, ажыл-агыйларның, бүдүрүлгелерниң удуртукчулары берген.

«Шынга» келген шүгүмчүлелдиг чагаа-бижиктерге, ажылчы чоннарның солун дамчыштыр үндүрген санал-оналдарынга СЭКП Эрзин райкомунуң бирги секретары А. Ч. Монгуш, амыдырал хандырылга министри С. К. Буянды, Чөөн-Хемчик райкүүскомунуң даргазы Д. С. Куулар, Тыва транспорт каттыжыышкынының даргазы В. А. Парунин, СЭКП Бай-Тайга райкомунуң бирги секретары А. С. Дембирел, өске-даа эштер чогуур кичээнгейни салып, хемчеглерни болур чогууру-биле ап келген. СЭКП Эрзин райкомунуң секретарьлары, килдис эргелекчилери, бүгү аппарады киржип турар. Солунга үнген, райкомга, райкүүскомга келген чагааларның көдүрген чугула айтырыгларын күш-ажылчы коллективтерге чедип, аңаа сайгарып көрүп турар.

База ол ышкаш улус депутаттарының Чөөн-Хемчик район Совединиң күүскому чагаа-бижиктерге киирген айтырыгларны чогуур үезинде сайгарып көөр талазы-биле дээштиг ажылдарны кылып чоруткан. Хамаатыларның чагаалары, билдириишкиннери болгаш хомудалдары-биле канчаар ажылдап турарының дугайында айтырыгны квартал санында дыңнап турарын чурумчуткан.

Чагаалар-биле ажылды СЭКП Кызыл хоорkомунга, райкомнарынга, хоорайкүүскомнарга, министерстволарга, ведомстволарга, бүдүрүлгелер каттыжыышкыннарынга, күш-ажылчы коллективтерге доктаамал чугаалажып көөрү доктаамалчып орар.

Ажык чагаа хүннери, чаңгыс аай политхүннер, айтырыглар болгаш харыылар кежээлери, күш-ажылчы коллективтерниң мурнунга удуртукчуларның отчёттары сөөлгү үеде улам кескүлең болу берген. «Шын» солун Ажык чагаа хүннерин Самагалдайга, Кызылга, Тээлиге партия, совет органнар, чамдык министерстволар, ведомстволар, эргелелдер, бүдүрүлгелер каттыжыышкыннары-биле кады эрттирген.

«Шын» солунга кээп турар шүгүмчүлелдиг чагааларны анализтеп көөрге, ажылчы чоннарның көдүрген чамдык айтырыгларын чер-черде чедир шиитпирлевейн, эреңгей көрүп турарын херечилеп турар. Солунга үнген шүгүмчүлелдиг материалдарга, хынап база хемчег алыры-биле чоруткан чагаа-бижиктерге чамдык удуртукчуларның харыылары ёзу барымдаалаан, эреңгей болуп турарының чижектерин маңаа база киирип болур. Хандагайты суурнуң чурттакчыларындан сөөлгү үеде телевизорга дамчыдылгалар көөрү халалыг апарганын, дамчыдылгалар көрүп олурда шокараңнаар, чамдыкта дамчыдылганың үнү чидип, шуут үстү бээри болганчок болу бээрин илереткен чагаа редакцияга келген.

Ук чагаада айыткан четпестерни хынап, хемчег алыры-биле Тыва АССР-ниң Харылзаа бүдүрүлге-техниктиг эргелелинче чоруткан. Шүгүмчүлелдиг ол чагаага хамаарыштыр эргелелдиң кол инженери Д. Чоксум долу эвес харыы чорутткан. Ооң бижип турары болза, «Хандагайты суур телевидениениң дамчыдылгазын радиорелелиг станцияны дамчыштыр көрүп турар. Телевидение программазын дамчыдып турарын районнуң харылзаа белдири контрольдап турар. Телевидениениң дамчыдылгазында бар боор турар четпестерниң чылдагааны сөөлгү үеде радиорелелиг станцияда электри энергиязы чок боор турарында. Ам ажылдап турар дизель-биле ажылдадыр электростанцияда чүгле телефон чагыларының дериглелерин хандырап кылдыр тургустунган». Ол тайылбыр шүгүмчүлелдиг чагаа-бижикке харыы болуп черле шыдавас, теледамчыдылганы экижидериниң хемчеглери «Шынга» харыыда билдинмейн артып калган. Радиорелелиг станцияда электри энергиязы чок боор турарынга кым буруулугул, дамчыдылгаларны эки көргүзер талазы-биле кандыг хемчеглерни алыр деп турарын харыылаан болза эки турган ийик.

База ол ышкаш Улуг-Хем, Сүт-Хөл райкүүскомнар шүгүмчүлелдиг чагааларга харыыларны саададып турар.

Ылаңгыя культура албан черлерин болгаш спорт тудугларын ажыглаарын улам экижидер дугайында бистиң штаттан дашкаар корреспондентилеривис элээш эвес чагааларны редакцияже бижип турар апарган. Оларның аразында санал-оналдар, шүгүмчүлелдер бар болуп турар. Чижээ, Бии-Хем районда Тарлаг суурнуң клуб ажылы бөгүнгү негелдеге дүүшпейн, культура-массалыг ажылдарның кошкак чорууп турарының дугайында чагаа келген. Бо талазы-биле хынап көөр, хемчег алыр, түңнелин «Шынга» дыңнадыр кылдыр бижикти райкүүскомнуң культура килдизинче август чедиде чоруткан. Аңаа харыы ам-даа келбээн. Таңдыда Хову-Аксының, Тес-Хемде О. Шынааның, Улуг-Хемниң Көк-Чыраада Культура бажыңнарының чалгааранчыг болуп турарының дугайында шүгүмчүлелдиг чагааларга база харыы келбээн.

Чагааның артында — кижи, ооң херегледери болгаш негелделери. Кижилерге кичээнгейлиг болгаш сагыш човангыр болуру партия комитеди, министерство, ведомство, ажыл-агый, совет, күрүне албан чери бүрүзүнүң хажык чок хүлээлгези. Күш-ажылдың сагылга-чурумун быжыглаар, ажыл-агыйжы эвес чорук-биле демисел, социалистиг өнчү-хөреңгини хайыралап, камнавас чоруктар дугайында шүгүмчүлелдиг чагаалар онза кичээнгейге турар ужурлуг. Чагааларга, хамаатыларның дилеглеринге болгаш хомудалдарынга кичээнгейлиг болуру партия ажылдакчызы бүрүзүнүң, удуртукчу бүрүзүнүң чон мурнунга, партия мурнунга хүлээлгези. Совет кижилериниң коллективтиг дуржулгазынга доктаамал даянып, оларның санал-оналдарын болгаш арга-сүмелерин дыңнаары — ниитилелдиң ажыл-херектерин эргелеп башкарарынга ажылчы чоннарны идепкейлиг-биле киириштирери ол болур дээрзин партияның XXVI съездизинге онзалап айыткан. Ынчангаш ажылчы чоннуң үнү, санал-оналы кирген чагааларже доктаамал кичээнгей салыры негеттинип турар.

МАЛ ЧЕМИНИҢ БЕЛЕТКЕЛИНИҢ ТЕМПИЗИН БЕДИДЕР

Кызыл районда «Шамбалыг» совхозтуң ажыл-ишчилери ниитиниң малынга чем белеткээрин бо хүннерде улам күштелдирген. Ол ажылга механизастаан ийи бригада эки киржип турар. Сүт-бараан фермазының чанында дөрт оңгарда дөрт муң ажыг тонна сенажты салган. Ферма чоогунда шөлде кескеш, прессте каан сигенни эккеп сарааттаары үргүлчүлеп турар. АВМ-де коллектив база шалыпчыларның одуруунда. Ында хоочун ажылчын Иван Чыргал-оол витаминниг сиген далганы кылыр дериглени соксаал чок ажылдадырын чедип ап келген. Үрелиишкин чок ажылдатканының түңнелинде сиген далганын белеткеп үндүрери 300 тонна ашкан.

Совхозтуң шөлдеринде тараа мал чемнериниң ажаалдазын доозарынче күштү мөөңнеп, ында бүгү техниканы быжыглаан. Сигенни кезеринге, болуп, суур чанынга сараттаарынга Куулар Алдын-Херелдиң, Владимир Ховалыгның бригадалары шалыпчы үлүүн киирип турар. Бригада, звено бүрүзүнде партияның XXVII съездизин чедиишкинниг уткууруунуң социалистиг чарыжын калбартып турар. Чаңгыс демниг, күжениишкинниг ажыл-иштиң ачызында 2600 тонна сигенни белеткеп алыр дээш сорулга күүсеттинериниң кырында келген.

ЧУРУКТАРДА: «Шамбалыг» совхозта мал чемнериниң белеткелиниң үези; АВМ-ниң ажылчыны Рая Ондар; деңзилекчилер Полина Ооржак, Маруся Ондар.

Ө. ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

АВГУСТУҢ ТҮҢНЕЛИ-БИЛЕ

Шалыпчы айның ийиги чартыында мал чеминиң белеткелиниң социалистиг чарыжынга Барыын-Хемчик район тиилекчи болуп, СЭКП обкомунуң, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң, профоблчөвүлелдиң болгаш ВЛКСМ обкомунуң шилчиир Кызыл тугу-биле шаңнаткан.

Сөөлгү үеде районда мал чемнери белеткээриниң темпизи дүргедээн. Мал чемнериниң бүгү хевирлериниң өзүлдези чемгерилге единицазы-биле алырга, 35,2 хуу болган, оларны белеткээр онаалда 67,4 хуу күүсеттинген.

Районнуң ажыл-ишчилери ниитизи-биле 10.265 тонна сигенни, 318 тонна витаминниг сиген далганын, 11.411 тонна силосту белеткээн. Районда сиген белеткели августуң сөөлгү он хонуунда 32,2 хуу өскен.

Шалыпчы айда «Хемчик» совхоз 2581 тонна сигенни белеткеп, планын 74 хуу чедире берген. Август айның сөөлгү он хонуунда 44 хуу өскен.

«Барлык» совхозтуң Бижиктиг-Хая салбырында Шаптан-оол Сааяның удурткан механизастаттынган звенозу 1800 тонна сигенни белеткээр тургаш, 2113 тоннаны кылып, планын 117 хуу ажыр күүсеткен.

«Шекпээр» совхозтуң Биче-Тей салбырында Бора-Шей Кууларның механизастаттынган звенозу планын 100 хуу боттандырган. Ажыл-агыйлардан «Хемчик» совхоз шалыпчы айның сөөлгү он хонуунда тиилекчи болуп, СЭКП райкомунуң, райкүүскомнуң база ВЛКСМ райкомунуң шилчиир Кызыл тугу-биле шаңнаткан.

«Хемчик» совхозта сигенчилер аразында социалистиг чарышты дээштиг организастап, ооң түңнелдерин чогуур үе-шаанда түңнеп үндүрүп, мурнакчыларны шаңнап-мактап келгенинден, мал чемнериниң белеткели шапкынчаан.

Өткек-оол Ооржак удурткан звено бодунга быжыглаан 50 гектар чайгаар үнген сиген шөлүнден 150 тонна эки шынарлыг сигенни кезип сарааттааш, совхозка дужааган. Звенода Оолак Иргит, Эрес-оол Саая, Кержик Саая олар хүн нормазын доктаамал ажыр күүседип турарлар. Механизастаттынган сигенчи звенолардан Шаптан-оол Сааяның звенозу шылгараан.

Мал чеми белеткээр талазы-биле «Дөң-Терезин», «Шекпээр» совхозтар хожудаашкында чоруп, планын чаа-ла 47—48 хуу күүседип турар.

Ажыл-агыйларга шефтеп, дузалажырынга Кызыл-Мажалыктың, Ак-Довурак хоорайның албан организация черлери идепкейлиг киржип турар. Кызыл-Мажалыктың албан организация черлери 389,5 тонна, а Ак-Довурак хоорайның — 460 тонна сигенни белеткээн. Кызыл-Мажалыктан харылзаа белдири, ыяш ажыл-агыйы, өкпе аарыгларынга удур диспансер, район эмнелгези, «Тыва даг-дүгү» комбинат аңаа эки ажылдаан.

А. БЕГЗИН-ООЛ.

М. С. Горбачевтуң Уренгойга болгаш Сургутка барып чорааны

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачев сентябрь 5-те Нижневартовскиден газ тывыжының эң улуг району — Уренгойга барып чораан. Чурттуң улус ажыл-агыйын бойдус газы-биле хандырып, ону дамчыдып берип турар улуг он хоолайлар оортан эгелээн. Бойдус газының талазы-биле байлак ол черниң ажыл-ишчилери газ тывыжының төлевилел деңнелин дараазында беш чылдың баштайгы чылында-ла чедип алыр. Газ конденсадының тывыжы хары угда база көвүдээр.

Адырның мурнакчы объектилериниң бирээзи — газты комплекстиг белеткээриниң күчүлүг установказын М. С. Горбачев көрүп чораан. Адачурт бүдүрүлгезиниң депшилгелиг технологтуг дериглерин ол көрген, ынчаарга установканың коллективи ук дериглерни ажыглавышаан, Барыын Сибирьде эң бедик бүдүрүкчүлүг түңнелдерни чедип ап, чылда 20 миллиард кубометр газты тыпканнар. Микропроцессорларның баазазынга үндезилээш, технологтуг чорудулгаларны башкарарының автоматчыткан системазын тургузар талазы-биле ажылдарның чорууп турарының дугайында илеткээн, ынчаарга ооң деришкини дооступ турар. Объектини херек кырында кижи чокка ажыглаарын, чигэтти эң-не шынарлыг белеткээрин, ооң чөп ажыглалын ук система хандырар. Ындыг хевирлиг системаларны чамдык установкаларда база эптеп турар. Ямбургунуң газ байлактыг черлери ышкаш, Ыракты Соңгу чуктуң берге бойдус байдалдарында оларны ажыглаары көрдүнген.

Автоматиканы, электрониканы, микропроцессор техниказын калбаа-биле ажыглаары күш-ажыл чарыгдалдарын эвээшти үндүрүп тургаш, газ тывыжын бедик деңнелге чедирерин хандырар деп, М. С. Горбачев онзалап демдеглээн. Эртем-техниктиг депшилгениң темпилерин дүргедедири — улус ажыл-агыйының одалга-энергетиктиг болгаш чиг-эт баазазын доктаамал чедиишкинниг хөгжүдериниң кол угланыышкыны. Планныг даалгаларның болгаш социалистиг хүлээлгелерниң канчаар күүсеттинип турарын ажылчыннар-биле болгаш специалистер-биле беседаларның үезинде ол сонуургап айтырган. СЭКП-ның ам болур XXVII съездизинге алдар болдурган боттарының коллективтериниң социалистиг чарыжының дугайында газ тывыкчылары болгаш тудугжулар чугаалаан. Съездиниң ажыттынар хүнүнге чедир газты пландан ажыр тывар талазы-биле бедиткен социалистиг хүлээлгелер алдынган.

Газ конденсадын чорудуп бээрин комплекстиг белеткээриниң заводунга М. С. Горбачев барып чораан. Бойдус байлактарын эң-не ажыктыг кылдыр ажыглаарынга оруктуг ындыг бүдүрүлгелерни тургузары ажыдып берип турар дээрзи онзалап демдеглеттинген.

Хүннүң ийиги чартыында М. С. Горбачев Сургутка чедип келген.

Нефть тывыжының энергетиктиг чүрээ деп ында адап турар Сургуттуң гидроэлектростанциязын ол барып көрген. Ооң ажылдап турар ээлчээниң күчүзү 3 миллион 300 муң киловатт, а дериттинип турар ээлчээниң — 4 миллион 800 муң болур.

ГРЭС-2-ниң тудуу канчаар чорууп турарын М. С. Горбачев сонуургап айтырган, ооң 800 муң киловатт күчүлүг баштайгы блогун бо чылдың чезынында ажыглалга кирген. Бо айның төнчүзүнде ийиги блокту ажыглалга кирерин белеткеп турар монтажниктер-биле болгаш шенекчилер-биле ол беседа кылган. Нефть болгаш бойдус газының артынчылары-биле ГРЭС ажылдап турар, ол чорук электроэнергияның бот-үнезин дыка чиигедир арганы берген. Сургут ГРЭС-тиң деришкининге Адачурт эртеминиң болгаш техниказының чедиишкиннерин ажыглаары Барыын Сибирьниң үлетпүр нефтизиниң болгаш газының объектилерин электроэнергия-биле идегелдиг хандырар арганы бээр дээрзи онзалап демдеглеттинген.

Ооң сөөлүнде М. С. Горбачев электроустановкаларның бүдүрүлге хандырылгазының төп баазазынга баргаш, нефть болгаш газ үлетпүрүнүң техниказын көрген. Скважиналарның чер адааның болгаш капитал септелгезинге ажыглаар дериглерни, механизастаан ажылдарның агрегаттарын, технологтуг транспортту, бүгү черлерге моондак чокка чоруур машиналарны ажылдадып көргүскен. Кылыгларның шынарын бедидериниң эргежок чугулазынче кичээнгейни көрүлделерниң үезинде угландырган.

Эртем-техниктиг депшилгени шапкын дүргедедири улус ажыл-агыйын интенсификастаарының, бар күчүлерни эки ажыглаарының бырызы болуп турар деп, М. С. Горбачев демдеглээн. Ажыглаттынып турар технологияларны сайзырангайжыдарындан, машиналарны болгаш дериглерни чаартырындан принципиалдыг чаа технологтуг системаларже, эң-не ажыктыг болгаш бедик бүдүрүкчүлүг чаа техникаже шилчири чугула.

Министерстволарның, каттыжыышкыннарның, кол эргелелдерниң, чер-черниң партия, совет болгаш ажыл-агый органнарының удуртукчулары-биле, специалистери-биле М. С. Горбачевтуң беседазы партияның Сургут хооркомунга болган. Тюмень областа нефть үлетпүрүн, электроэнергетиканы, транспорт тудуун, чуртталга бажыңнарының, социал-амыдырал болгаш культура ужур-дузалыг объектилерниң комплекстиг тудуун дүрген хөгжүдериниң айтырыгларын чугаалажып көрген.

Сагылга-чурумну болгаш корум-чурумну быжыглаарынче, арагалаар чоруктуң когун үзе уткаарынче партияның угланыышкынын, кижи бүрүзү бодунуң ажылдаар черинге камналга болгаш хумагалал дээш демисежиринче угланыышкынны бүдүрүлгелерниң ажылчыннары, Чаа Уренгойнуң болгаш Сургуттуң чурттакчылары бир эп-сеткилдиг чүүлдүгзүнүп, изиг-биле деткип турарын чүректиң ханызындан болгаш ажыл-ишчи байдалга болган беседаларның үезинде олар Михаил Сергеевичиге чугаалааннар.

М. С. Горбачев-биле кады Уренгойга болгаш Сургутка СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнүнге кандидат, СЭКП ТК-ның секретары В. И. Долгих, СЭКП ТК-ның секретары Б. Н. Ельцин, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчылары А. К. Антонов, Н. К. Байбаков, Б. Е. Щербина, партияның Тюмень обкомунуң бирги секретары Г. П. Богомяков олар барып чораан.

М. С. Горбачев Сургуттан Тюменьге сентябрь 5-те чедип келген.

(СЭТА).

ДААЛГАНЫ КҮҮСЕДИР ДЭЭШ

Черби кедээ Советтиң девискээринде бүдүрүлгелер, күш-ажылчы коллективтер бо хүннерде мал чеминиң белеткелинге идепкейлиг киржип турар. Ниитизи-биле көрдүнген план — 40 тонна.

Ниитиниң малынга чем суурну белеткээр талазы-биле шалыпчы айга үлүг-хуузун киириштирип, бердинген даалганы күүседир талазы-биле ажыл Черби кедээ Советтиң девискээринде бо хүннерде хайнылышкынныг. Чугула кампания үезинде күжениишкинниг ажылдаан күш-ажылчы коллективтер кедээ Советтиң девискээринде эвээш эвес.

Чижээ, Чербиниң участок эмнелгезиниң (кол эмчизи В. С. Савилов) коллективи 5 тонна сиген кезер планын күүседип, ону «Кара-Хаак» совхозка чедирип берген. Улуг-Хем ыяш үлетпүр ажыл-агыйы мал чеми белеткээр бригаданы организастаан. Олар 10 тонна сиген кезип, ажыл-агыйга кылыр планын ажыр боттандырарын хүлээнгеннер. Бригаданың сигенчилери ону Чайлаг, Биче-Шивилиг деп черлерде уламчылавышааннар.

Ол ышкаш Улуг-Хем ыяш үлетпүр ажыл-агыйының Чербиде ыяш белеткээр пунктузу мал чеми белеткээр бригаданы база тургускаш, Кара-Суг деп черде ажылдап, ооң шынарынче кол кичээнгейни угландырганнар. Мал чеминиң белеткелинде Чербиде хуузалал школаның башкылары болгаш ажылчыннары база киржип эгелээннер. Олар 5 тонна сигенни белеткээр дээш кызып ажылдап турарлар.

Кедээ Советтиң күүскому мал чеминиң белеткелиниң чорууп турар байдалын контрольга ап, бо чугула айтырыгны күүскомга чугаалажып көрбүшаан, депутаттарны, хөй-ниитини аңаа киириштирип турар. Оларның сорулгазы — планның даалгаларын чедиишкинниг күүседип, ниитиниң малын хүр-чаагай кыш ажырарынга үлүүн киириштирери болур.

А. КРЕЧЕТОВ,
Черби кедээ Советтиң күүскомунуң даргазы.

РАҮК болгаш совхозтарның экономиказы

Совхозтарның экономиказын быжыглаар, кедээ ажыл-агый бүдүрүлгезиниң ажыктыын бедидер болгаш Аъш-чем программазын амыдыралга боттандырар талазы-биле Барыын-Хемчик районнуң агроүлетпүр каттыжыышкыны эвээш эвес ажылдарны кылып чоруткан. Тодаргайлаарга, он бирги беш чылдың эрткен дөрт чылында районнуң совхозтары пландан ажыр 203,9 тонна эътти бүдүрген, күрүнеге эът, сүт, дүк садарының планнары ажыр күүсеттинген. Эрткен чылын район, тараа культураларын, картофельди болгаш ногааларны 1981—1983 чылдарда катай алганындан хөйнү өстүрүп, бүдүрген, янзы-бүрү мал чемнерин четчир кылдыр белеткээн.

Районнуң кедээ чурттакчыларының амыдырал байдалы чылдан чылче экижип турар. 1984 чылда кедээниң бүдүрүлге, культура, амыдырал хандырылга, чуртталга тудугларынга капитал салыышкыннарны 2 миллион 929 муң рубльге шиңгээдип алган.

РАҮК чөвүлели совхозтарның экономиказын быжыглаары болгаш кедээ ажыл-агый бүдүрүлгезиниң ажыктыын бедидеринче кичээнгейни угландырып келгенинден үстүнде адаттынган чедиишкиннер чедип алдынган.

Ниити чедиишкиннер-биле чергелештир бо талазы-биле РАҮК-туң ажылында чедир кылдынмайн турар чүүлдер, хажыдыышкыннар ам-даа эвээш эвес. Он бирги беш чылдың эрткен дөрт чылында районнуң совхозтары 3 млн. 467 муң рубль каражалыг ажылдаан. А чүгле эрткен чылын ажыл-агыйлар 1 млн. 110 муң рубль каражалыг ажылдаан. Шынары багай продукцияны бүдүрүп турарындан совхозтар орулга киирип алыр арга чок боор турар. Бо чылдың бирги чартыында күш-деңгели кошкак бода малдың эъдин база сорт чок сүттү күрүнеге сатканындан районнуң ажыл-агыйлары 104,9 муң болгаш 106,4 муң рубльдиң орулгазын тус-тус чедир ап шыдаваан. Бо чылдың эгезинден тура, амгы хүннерге чедир районнуң ажыл-агыйлары сорт чок сүттү дужаап турарын шыңгыызы-биле шугумчулээр апаар. Ооң чылдагааны чүдел? Сүт-бараан фермаларында санитарлыг байдал эң дүвүренчиг. Инектерниң турар чери өл, малгаштыг, хир-чамныг. Инектер, бызаалар өл өдекте борашкан, сүт кудар савалар база хирлиг, оларны санитарлыг негелделер ёзугаар чуп, аштавайн турар. Мындыг байдалга сүт бүдүрерге, продукция шынар чок болуп турары ол. Районнуң кедээ ажыл-агый эргелелиниң, совхозтарның мал ажылының специалистери продукцияның шынары, ажылдың ажыктыы дээш ыракта четпес ажылдап турары моон коскү. Оларның талазындан үүрмек, бөдүүн айтырыгларны херекке албайн, ажыл чылзыр чорук шак мындыг дүвүренчиг байдалды тургускан.

Кедээ ажыл-агыйның кол продуктуларын күрүнеге садарының планнарын район чылдан чылче хуу чоннуң саткан малы, дүгү, сүдүнүң ачызында күүседип турар. Черни чөп ажыглаар, чер ажылының зона системазын нептередир талазы-биле шыңгыы четпестер ажыл-агыйларда уламчылавышаан. Ооң түңнелинде тараа болгаш мал чеми культураларның дүжүдү бистиң районда дыка куду боор артпышаан. Тарылга шөлдерин бок үнүштер «тудуп чий» берген. Ажыл-агыйларның агрономнары бок үнүштер-биле демиселди чорутпастаан. Үрезин — дүжүттүң үндезини. Совхозтар үрезиннер-биле боттарын хандырып шыдавайн турар. Тараа культураларын өстүрериниң технологиязы кошкак, эртемге үндезилеттинмээн. «Барлык» совхозта бедик дүжүттү берип болур суггаттыг 80 га черни чашпан долдур үнген. Ону болбаазырадып ажыглаар ээзи кымыл?

Ниитизи-биле ажыл-агыйларның чер ажылдыглары, бир-ле дугаарында агрономнар чаа эгелээшкиннер, ажылга чогаадыкчы хамаарылга, дидим бодалдар-биле ажылдавайн, черниң кежиин четтирер дээш изиг күзелин илеретпейн турар.

Ниитиниң малының янзы-бүрү чылдагааннардан хораар чоруу кызырылбастаан. Бо талазы-биле «Барлык», «Шекпээр» совхозтарда (директорлары Д. Б. Саая, М. Д. Монгуш) байдал дүвүренчиг. Районнуң чаш мал төлү камгалап алыр көргүзүглери чавыс. Чижээлээрге, 1984 чылда 100 төрүүр чүс башка онаштыр 7 бызааны, 66 анай-хураганны район алган. Төрүүр малдың кызыраар чоруу көвүдеп турар, чүге дизе тарып боозадылгаже кичээнгей эң кошкак. Ылаңгыя бо чугула кампания бо чылын «Барлык» совхозта эң-не шүшпең.

Совхозтарның саң-хөө байдалы дорайтаан, чүге дизе ында бухгалтерия аппараттарының, экономиктиг албаннарның ажылы чавыс. Кедээ ажыл-агыйның экономиктиг саналгаларын кылбайн турар. Совхозтарның экономиказын быжыглаарынга, продукцияның шынарынга хамаарышкан анализтерни кылбайн, олутпай ёзу-биле ажылдап турар. Ооң аңгыда ажыл-агыйларда ортаакы звенонуң специалистери, харын-даа кол специалистер, совхоз директорлары саң-хөөнү, экономика айтырыгларын билири багай, ол талазы-биле боттарының билиг-мергежилин бедитпейн турар.

Бо-ла бүгү четпестерни өөредиг кылдыр албышаан, оларны эдер, совхозтарның экономиказын быжыглаар, кедээ ажыл-агый бүдүрүлгезиниң ажыктыын бедидер дээш районнуң агроүлетпүр каттыжыышкынының чөвүлели, ооң ажылчын органы районнуң кедээ ажыл-агый эргелели моон соңгаар эртем-техниктиг депшилгени кедээ ажыл-агыйга хөгжүтпүшаан, чымыштыг, хей-аъттыг ажылче кирер ужурлуг.

В. ХОМУШКУ.
«Хемчиктиң сылдызы» солунунуң редактору.

Партийжи амыдырал

ИДЕГЕЛДИ БҮЗҮРЕДИР

Коммунист болуру — улуг алдар-хүндүткел. Ол бедик атты бүзүредир дээш бедик мөзү-шынарлыг болуру, билиин могаг чокка бедидери, бергелерден кортпазы, сагылга-чурумнуг болуру, бодун бодуу кижизидери чугула. Ынчангаш кезээде мурнуку одуругларга туржур, партия кежигүнү эвестерге үлегер болуп, оларны бодунуң соондан эдертир, амыдыралчы идепкейлиг турушкуг болур ужурлуг.

Боттарының ажыл-херээ, амыдыралчы идепкейлиг туружу-биле Кызыл хоорайның партия организациязының алдар-хүндүткелин бедидип, бистиң ленинчи партиявыстың идеалдарынга, ооң амыдыралының принциптеринге шынчы чорукту көргүзүп чоруур коммунистер хөй. Чижээ, Кызылдың № 2 ортумак школазының башкызы Арья Араптаковна Алдын-оол бодунуң хөй чылдарда ак сеткилдиг ажылдааны болгаш хоорайның хөй-ниити амыдыралынга идепкейлиг киржилгези дээш бистиң республикада бир-ле дугаарында ССРЭ-ниң улустуң башкызы деп бедик атка четкен. Хөй чылдарда ак сеткилдиг күш-ажылы, хоорайның хөй-ниити амыдыралынга идепкейлиг киржилгези дээш ССРЭ-ниң улустуң эмчизи бедик атка төлептиг болган эмчи Александр Иванович Канунниковту хоорайда болгаш республикада билбес кижи чок. «Тыва тудуг» трестиң № 48 тудуг эргелелинде бригадир Е. С. Бизяева, № 1 АТБ-ниң чолаачызы А. И. Галайко, мебель фабриказының чазанык-чызы В. А. Гольцов, «Кызыл тудуг» эргелелиниң дашчызы Ч. Ч. Доңгак, автосептелге заводунуң слесары В. Р. Хунай-оол олар ышкаш он-он идепкейлиг коммунистер, мурнакчы ажыл-ишчилер бисте бар.

СЭКП-ниң хурээлеңинде хөй кезиги болуп турар чогум-на ындыг коммунистерниң киржилгези-биле ленинчи партияның алдар-хүндүзү доктаамал бедип турар. Коммунист болурунче совет кижилерниң чүткүлү база өзүп турар. СЭКП-ниң XXVI съездизиниң соонда үеде бистиң хоорайның партия организациязының хурээлеңинге 647 кижини хүлээп алган.

Ынчалза-даа күзээн кижи бүрүзүн-не партияның хурээлеңинге хүлээп албайн турар болгай. Ол эргени бодунуң амыдыралы болгаш ниитилелге мөзүлүг аажы-чаңы-биле чаалап ап, шалыпчы ажыл-ижи-биле бүзүредир апаар. Ынчангаш СЭКП кежигүнүнүң кандидадынга кирип турарларга онза бедик негелдени салып турар. Ол ындыг-даа болур ужурлуг. Аныяк кижи баштайгы хүннерден эгелээшле бодунуң ажыл-херээ, кылган чүүлү дээш партияның болгаш чоннуң мурнунга харысалгалыг болуру болур. Хоорайның партия организациязы аныяк коммунистер-биле хөй талалыг кижизидилге ажылын чорудуп, политиктиг каңналыышкынны алырынга оларга дузалап, амыдыралчы идепкейлиг турушка кижизидип турар.

Бо талазы-биле чамдык арга-дуржулга авиабүдүрүлгеде, № 48 тудуг эргелелинде, «Тыва септелге тудуг» трестиң тудуг кезектери болгаш конструкциялар заводунда, Красноярскиниң политехниктиг институдунуң филиалында, Кызылдың үлетпүр болгаш аъш-чем бараанлар садыгларында, өске-даа коллективтерде партия организацияларында бар. Ында аныяк коммунистер-биле чогуур кижизидилге ажылын чорудуп, партбюро хуралдарынга азы партия хуралдарынга оларның кандидат стажын эрттирип турарының, партийжи болгаш хөй-ниити даалгаларын, партия Уставының негелделерин күүседип турарын дыңнап турар. Ындыг кичээнгей партия кежигүнүнүң бот-медерелин бедидеринге, кижизидилгезинге эки түңнелдерни берип турар. Аныяк коммунистиң школазын эртпишаан, олар эки ажылдакчылар, идепкейлиг хөй-ниитичилер болуп, коммунистиң бедик адынга төлептиг болурун бодап чоруурлар.

Эът комбинадының коммунистери бо чылын комсомолчу А. В. Касперовту партия кежигүнүнүң кандидадынга хүлээп ап, идегелди көргүскен. Ол — соодулга цегинде бригадир. Ооң бригадазы социалистиг чарыштың мурнакчыларының одуруунга үргүлчү киржип келген. Ында күш-ажылдың сагылга-чурумун үрээр, продукцияны оорлап-тотчеглээр таварылгалар чок. Бригадирниң маңаа улуг биче эвес. Ол — идепкейлиг хөй-ниитичи.

Партияның хурээлеңинге киргеннерниң аразында № 48 тудуг эргелелинде штукатуржуларның комсомолчу-аныяктар бригадазының бригадири Д. С. Шаптан база бар. Кызылдың 4 дугаар ПТУ-зун дооскаш, үш чыл бурунгаар аңаа ол ажылдап кирген. Ажылчын коллективке күш-ажылдың мурнакчы аргаларын шиңгээдип албышаан, бодунуң разрядын бедиткен, а ооң соонда бригадирге депшидип, эш-өөрү улуг идегелди көргүскен. Д. С. Шаптан идегелди төлептиг-биле бүзүредип чоруур. Ооң бригадазы база мурнакчы бригадаларның бирээзи.

Ындыг мурнакчы, хөй-ниитичи кижилерни сөөлгү үеде партияның хурээлеңинге эвээш эвести хүлээп алган бис. «Тудуг механизациязы» трестиң № 14 механизация эргелелинде суургалыг кран машинизи, кранчылар бригадири Л. В. Степанов, «Тыва суг тудуг» трестиң № 5 КМК-зының комплекстиг бригадазының бригадири С. К. Мурзин, ол-ла бригадада чазаныкчы П. В. Анисьин, хоорайның харылзаа белдиринде оператор С. У. Куулар, № 8 школаның башкызы С. Б. Абдурахманов, өскелер-даа кандидат стажын чедиишкинниг эрттирип, төлептиин көргүзүп, коммунистер апарганнар.

Ынчалза-даа аныяк коммунистерниң талазындан бүзүрелди шынзытпайн баргылаар, ооң уламындан партияга оларны хүлээп алырындан ойталаар фактылар бисте база бар. Ооң чылдагааны? Чамдык партия организациялары кижини партия кежигүнүнүң кандидадынга хүлээп алгаш, ооң дугайын дургени-биле уттуптар, ооң коммунистиң бедик шынарларынга дадыгарынга дузалавайн турар чүүлдерниң барында.

СЭКП хооркомунуң чанында партийжи комиссия партияга хүлээп алыышкын дугайында херек бүрүзүн тодаргай өөренип көрүп, хүлээп алыышкындан ойталаан таварылга бүрүзүнүң чылдагааны сайгарылга чокка артпайн турар. Ооң чылдагааны янзы-бүрү. Ынчалза-даа аныяк коммунистерниң кандидат стажын эрттирип турар үезинде ёзу барымдаалап көөр чорук база бар. Чижээ, сайгарылга баазазында партия организациязы (секретары Е. М. Антонов) С. С. Сверловту хөй-ниити ажылынга хаара тутпаан, ону хуралдарга чаңгыс-даа удаа дыңнаваан, ооң моральдыг мөзү-шынарын чаңгыс-даа удаа сонуургаваан. А Сверлов бодунуң думчуун бораланып чурттап, бодунга-ла ажыктыг чүүлдер чедип алырын оралдажып турган. Ындыг кижи коммунист болурунга төлеп чок дээрзи билдингир ышкажыл.

База бир факт. А. Н. Монгуш партия кежигүнүнге кирериниң дугайында бодунуң билдириишкинин киирип тура, партия Уставын чайгылыш чокка сагыырын, партияның Программазын шиитпирлээринге идепкейлиг киржирин хүлээнген турган. Ынчалза-даа ындыг-ла ур эвес үе эрткен соонда бодунуң хүлээлгезин чоорту уттуп эгелээн. Коммунистиг моральдың принциптерин бо-ла хажыдар бээр, партияның болгаш күш-ажылдың сагылга-чурумун хажыдар турган. Харыысалгалыг ажылдарга ажылдап тура безин Монгуш бак чаңын чидирбейн, арагалаашкынче хандыкшып, ажыл шагы үзүп турган. А ооң ажылдап турган коллективи — республиканың чоннуң Амыдырал хандырылга министерствозунда партия организациязы ооң аажы-чаңын принципиалдыы-биле чугаалажып көрбейн, өй-шаанда эдип албаан. Ынчангаш партия Уставының негелдезинге дүүштүр СЭКП хооркомунуң бюрозу А. Н. Монгушту партияның хурээлеңинден үндүрген, ажылындан база дүжүрткен болуп турар.

Партия кежигүнүнге кирип турарларга рекомендация берип турар коммунистерниң харыысалгазын бедидери бир чугула айтырыг. Бо талазы-биле четпестер бисте база тургулаан. Партияның кежигүнүнге таварылга болган, төлеп чок кижилер кире бээр таварылгаларны моон соңгаар болдурбазы, рекомендация берип турарлардан шыңгыы негелдени тургузары чугула.

Партия организациялары — партия кежигүнү бүрүзүнүң ажыл-херээнге тодаргай контрольду тургузар, негээр, харыысалганы бедидер орулгалыг.

И. ИЛЬИН,
СЭКП Кызыл хоорекомунуң чанында партийжи комиссияның даргазы.

КЕЛИР ҮЕНИҢ БҮДҮРҮЛГЕЗИ

ВОЛГОДОНСК. Чурттуң Энергетика программазын боттандырар талазы-биле эң чугула роль «Атоммаш» каттыжыышкынынга хамааржып турар. Программа башкарылгалыг онзагай станоктар атомнуг электростанцияның корпус дериглериниң улуг хемчээлдиг кезектерин автоматтыг каңнаарынга установкалар «Атоммашта» ажыглаттынып турар. «Атоммаштың» кылыг бүрүзүнге — реакторга, парогенераторга, базыышкын компенсаторунга болгаш өске-даа чүүлдерге автоматизацияның тускай херекселдери негеттинер. Оларны бүдүрерин онзагай технология эргежок чугула дээрзин демдеглээр херек. Онзагай технологияларның негелделерин чигези-биле чедиишкинниг күүседирге, чүгле ынчаарда, онзагай установкалар болгаш станоктар бедик бүдүрүкчүлүг ажыглаттынып болур.

Чаа техниканы, мурнакчы технологияны шиңгээдип нептереткениниң, бүдүрүлгениң ажыктыын бедидер планнарны күүсеткениниң, хөй материалдар ажыгланып эвээжеткениниң болгаш бот-үнени чиигеткениниң түңнелинде чүгле эрткен чылын безин бир миллион ажыг рубльдиң камналгазы чедип алдынган.

«Атоммаш» — келир үениң кедилиг заводу. Чурттуң атомнуг электростанцияларынга эргежок чугула онзагай, чаа дериг-херекселдерни ооң цехтеринде кылып турар. АЭС-терге ажыглаар 120 ажыг кылыгларны амгы үеде ында бүдүрүп үндүрүп турар.

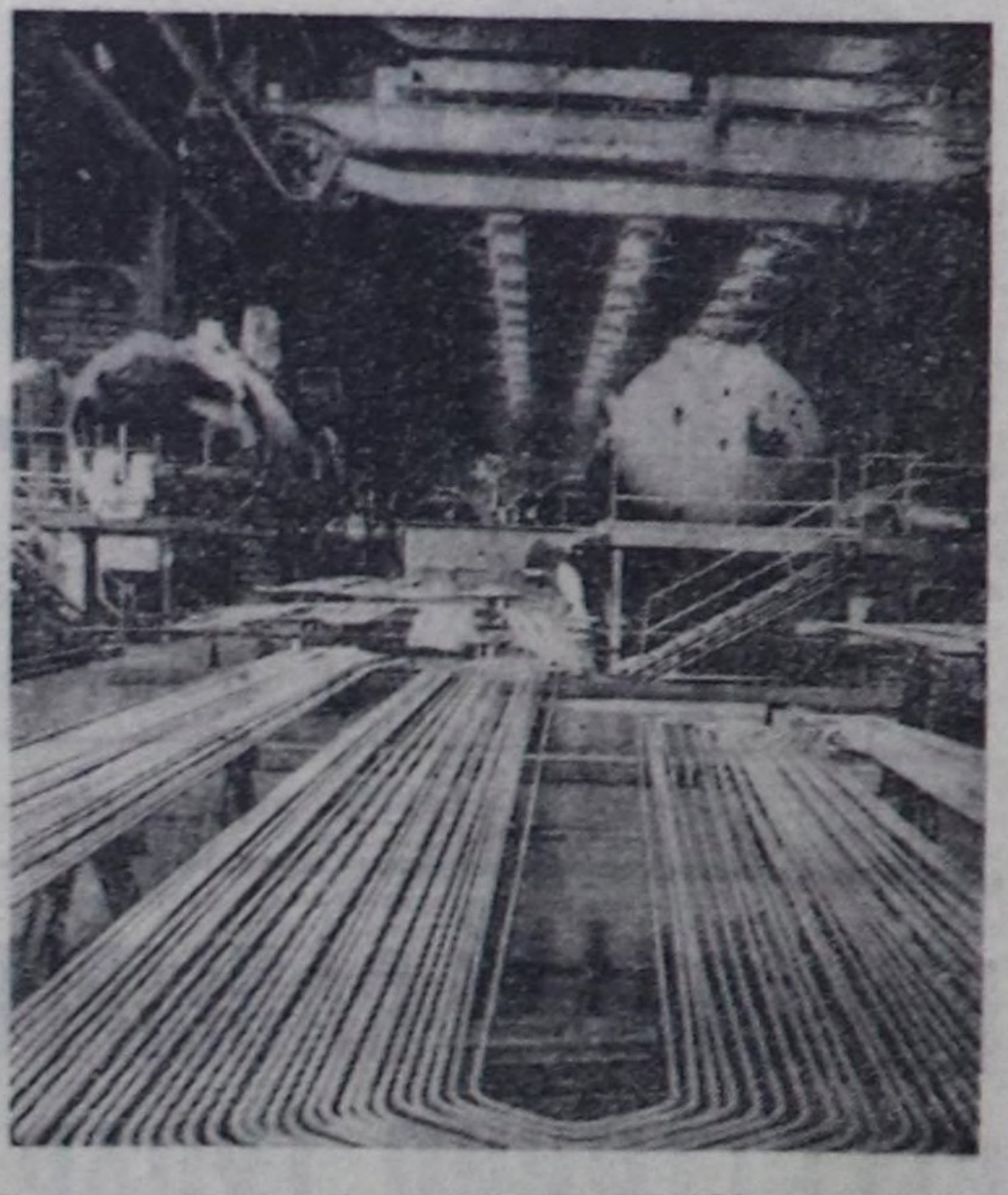

ЧУРУКТАРДА: «Атоммаш»; корпус дериишкиниң цегинде парогенераторлар кезектери.

Е. НЕДРИНИҢ фотозу.
СЭТА-ның фотохроникасы.

⊙ ⊙ ⊙

ЧУРУКТА: «Революцияның чалбыыжы» совхозтуң малчыны Бумба Санович Чалчык каш чыл бурунгаар мал ажылынче шилчээн. Ооң мурнунда совхозка трактористеп турган. Механизатор-тараажы болуп, 17 чыл болган. Өөнүң ээзи-биле кады ажыл-агыйның хойларын хүлээп алгаш, кызымак ажылдап, чүс башка онаaштыр 90 баш чедир хураганнарны мендин өстүрүп турар.

Бумба Чалчык совхозтуң хойжуларының ортузунда калбарган социалистиг чарыштың тиилекчилериниң бирээзи болуп келген. «Арыг-шевер кыштаг» деп чарышты малчыннар ортузунга чорудуп турар. Ооң бирги черин бо малчын алган.

Дуржулгалыг механизатор болгаш хойжу мал ажылын хөгжүдеринче улуг кичээнгейни салып, хойларының чайгы семиртилгезин эки чоруткан. Ооң коданында беш чүс бежен ажыг баш хой бар. Б. Чалчык механизаторлап тургаш, чарыштың доктаамал тиилекчилериниң бирээзинге санадып келген. Эрткен чылдарда ол «Хүндүлелдиң Демдээ», Күш-ажылчы Алдар орденниң үшкү чергези болгаш медальдар-биле шаңнаткан. Балгазынның малчыны мунар аът-хөлдүг. Чамдыкта садып алган чаа мотоциклин-даа мунупкаш, хойларын кадарар.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

⊙ ⊙ ⊙

АРГА-АРЫГНЫҢ ХАЙЫРАЗЫ

Тываның арга-арыы кат-чимис-биле, эм оъттар-биле байлак. Мөөгү, кат, тооруук дээш чүү чок дээр. Чамдык улус өг-бүлезинге херегээри-биле чыып ап турар. Өскелери ол байлакты бажын ажыр хоптактанып чыып алгаш, ону базаарга улуг өртекке саарар. Чылдың-на кат-чимис чыырының үезин солунга парлап турда-ла, чамдык кижилер эртежик-ле дөгерезин баштай чыып аптарын бодаар. Кишкулаа биле тооруук белеткели сентябрьдан эгелээр турда, эрте-ле эгелээр чоруктар бола таваржыр.

Арга-арыг ажыл-агыйлары аргаже кайы хамаан чок улус кирбезин контрольдаар ужурлуг. Тоорукту аңгы-аңгы кижилер садарын хоруп каан болгай. Пөш тооруун бир кижиге берген билет ёзугаар 50 килограммны белеткеп болур. Бо үеде тотчеглекчилерни тударынга кижи бүрүзү киржир болза эки.

С. ЗАЛУЦКИЙ,
Тыва АССР-ниң Иштики херектер министерствозунуң арга-арыг камгалалының талазы-биле улуг инспектору, милицияның капитаны.

ХАРЫЛЗААЧЫ

Харылзаачы — база-ла харыысалгалыг, эки кылганда чонунга хүндүткелдиг мергежил. Ол мергежилдиң кижилеринге почтачыны база киир санаар бис. Алдан-Маадыр суурнуң Самбажык, Найырал, Комсомольская кудумчуларынга эртенниң-не ишкир сумка чүктепкен чоруур аныяк кысты көөр бис. Ол дээрге, алдан-маадыржылар-ның база хүндүлээр кижилериниң бирээзи Чылбаадай Ойдуповна Монгуш-тур.

Чоннуң чагаа-бижиин дажыглаар хүндүлүг хүлээлгезин Ч. О. Монгуш он бир чыл дургузунда шудургу күүседип келген. Мынча үеде ону кандыг-бир чагаа-бижик саадаткан деп чаңгыс-даа чемелеп көрбээн. Аңаа харыы кылдыр чурттакчылар Ч. О. Монгушка «Четтирдивис» деп сеткилиниң ханызындан чугаалап турар.

О. БОРАШ.

МЕРГЕЖИЛИ ЭСКЕРТИНМЕС

Алдан-Маадыр суурда хоолушкак бараанннар магазининге кире бээрге, бараанннарның ассортиментизи элбек. Херегээн чүүлдерниң барык шуптузун садып ап болур сен. Ынчалза-даа магазинниң бир-ле онзагай талазы караккa илдигер. Ол дээрге, ук бараанннар-ы эмгелей салганы, магазинниң иштиниң арыг-силии. Ында аштакчы Чаңгыс-Карыш Тур-ооловна Ооржактың биче эвес улуг-хуузу бар.

Ч.-К. Т. Ооржак магазинге аштакчы болуп, эскертинмес ол ажылды шилип алганындан бээр 22 чыл четкен. Ооң шудургу күш-ажылы садып алыкчыларның сеткилин өөртүп, магазинче кирген кижиге эки бараан болурунуң магадылалын тургузуп турар деп хөөрем чок чугаалап болур. Аштакчының ажылы чүгле шала чууру-биле кызыгаарлаттынмас болгай, ол бараанннарны база чараштыр делгээр ужурлуг.

Ч.-К. Т. Ооржак — коммунист. Ол суурда херээженнер чөвүлелиниң кежигүнү хүлээлгезин база эки күүседип турар, ол ышкаш Найырал кудумчузунда агиткварталдың даргазы. Бодунуң кызымак күш-ажылы-биле ол чаңгыс чер чурттугларының хүндүткелин чаалап алган. Ону ол эң кол шаңнал деп билип чоруур.

Б. ОНДАР.

КИЖИ. НИИТИЛЕЛ. БОЙДУС

Эртем-техниктиг революцияның үе-чадазында ажыл-агый чорудулгазы бойдуска бүгү-ниити кризистиң кыжаныышкынын болдурган. Кижи төрелгетен амыдыралды бойдуска болгаш чер кырынга камгалап ап шыдаар бе! Бо айтырыгның чогумчалыг кылдыр шиитпирлеттинери ниитилелдиң байдалындан, ооң үнелиг чүүлдерин чөп ажыглаарындан хамааржыр деп, көску философ, ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының корреспондент-кежигүнү Иван ФРОЛОВ санап турар. ПМА-ның корреспондентизи Борис ОЛГУЛЬЯН ооң-биле беседа кылган.

— Баштай беседаның темазының дугайында. Кижи, ниитилел, бойдус деп бо үш билиишкиннер — система кылдыр холбашкан. Оларны чогум чүү чүве ынчаар холбаштырып турарыл!

— Оларның аразында харылзааларның шугумнарын культура чорудуп турар. Культура дээрге, угаан-бодалдың эртине-байлактарының чүгле ниити каттыжыышкыны эвес, харын-даа ниитизи-биле сайзыралдың чедиишкиннеридир деп билип турар бис. Материалдыг культура болза бойдусту болгаш кижини харылзаштырар рольду ойнап турар. Культураны тургузары — ниитилелдиң кол сорулгазы.

— Ынчаарга культура — ол дээрге, бойдусту кижиниң чаартыр чогаадыкчы ажыл-чорудулгазы бе!

— Культураны ынчаар санаары чаңчыл болу берген, бистиң үевисте ынчаар көрүүшкүн айтырыгның утказын чедир илеретпейн турар. Чаартылгалар ындыг болгай. Кижиниң ажыл-чорудулгазының кандыг-даа түңнели ниитилелдиң сорулгаларынга болгаш негелделеринге дүгжүр деп санаар болза, ындыг билиишкин амыдыралдың шынынга чүүлдешпес апаар. Хемнерни, делегей океанын, агаарны хирлендиреринге, бойдустуң дириг амытаннарының болгаш үнүжүнүң хөй хевирлериниң чидеринге чедирер ындыг ажыл-чорудулганы чогаадыкчы чаартылга деп санап болур бе ынчаш? Ындыг ажыл-чорудулга кедизинде барып культураны байлакшыдар эвес, а ону үрээринге чедирер апаар.

Биосферага кижиниң салдары хемчээл чокка күштелгеш бистиң амгы үевисте бойдустуң деңзигүүр байдалын үре эвес, хемнерни, хөлдерни, океаннарны, агаарны хирлендирбес дээш харыысалга кажангызындан-даа артык бедип турар. Тус черниң болгаш түр үениң негелделери, хереглелдери, эрге-ажыктары бойдустуң ниити камгалалының сорулгаларынга чагырткан турар кылдыр ажылды ниитилел шак ынчаар организастаар ужурлуг. Кижиниң чаагай чоруунга бараан кылдыр эртем-техниктиг депшилгени бүгү талалыг хөгжүдери эртем сайзыралының болгаш ооң практиктиг ажыглалының бойдуска таарымча чок уржуктары чайлаттынган турар.

Кижи угаанының күжүн бойдустуң күштеринге удур план чокка, төтчеглекчи болгаш үрегдекчи ёзу-биле ажыглаар болза, ындыг «ажыл-чорудулга» бойдустуң үрелиринге, бойдус байлактарының узуткаттынарынга чедирер апаар. Бойдус байлактарын кам-хайыра чокка ажыглаар чорукту социалистиг ниитилел системазы чайлаткан болгаш бойдусту камгалап, ооң байлактарын тодаргай сорулгалыг, планныг ёзу-биле ажыглап, кижиниң чаагай чоруунга бараан болдуруп турар. Бойдусту камгалаары чогум-на социализм үезинде күрүне политиказының фактызы, хоойлу болуп турар. Бойдус камгалалының дугайында тускай чүүлдү ССРЭ Конституциязында айыткан.

— Ынчаарга делегейде чүгле социалистиг система эвес, а сорулгалары аңгы-аңгы социал формациялар база бар болгай.

— Сайзырап болза, амыдыралдың боттуг, шынныынче, чаагай, буянныг болгаш чараш чорукче угланган. Бо байдал бойдусту чаартыр талазы-биле кижиниң ажыл-чорудулгазының характерин тодаргайлап турар. Кижи төрелгетенниң мөңгеде үнелиг чүүлдери социал-экономиктиг системаларның тодаргай байдалдары-биле холбаалыг. Бот-боттарынга удурланыышкак ниитилел системалары делегейде туруп турар-даа болза, культураның улам ыңайгы хөгжүлдезинге, тайбың кожа-хелбээ догуннаашкынга дайыннарны болдурбазынга, бойдусту камгалаарынга кижи төрелгетен сонуургалдыг. Ынчаарга делегей харылзааларынга дүшкүүрлүг чорукту чидиглендирери, милитаризм, «соок дайын», национал өжээннежилге кандыг-даа улустарның эрге-ажыктарынга, кижи төрелгетенниң культуразынга кедергей өжээтен болуп турар.

Культураны хөгжүдер, бойдусту камгалаар дээш чогумчалыг кады ажылдажылга, таарымчалыг харылзаалар дээш туржуп турар бис. Социалистиг культураның чедиишкиннерин бүгү делегейде ханызы-биле сонуургап турар. Культураларның дем-биле байлакшыыры — кижи төрелгетенниң депшилгезиниң эргежок чугула негелдези-дир. Бистиң сайзыралывыстың мурнунда туруп турар айтырыглар, ооң иштинде бойдусту камгалаары-биле холбашкан айтырыглар — делегей культуразының айтырыглары-дыр.

(ПМА).

ШЫНАР, КАМНАЛГА ДЭЭШ

Улус ажыл-агыйының хөгжүлдезиниң амгы үе-чадазында хемчээр техниканың дузазы-биле ап турар медээлерниң шынныы, долу хемчээлдии эртем-техниктиг депшилгени дүргедедириниң херээнге, бүдүрүп үндүрүп турар продукцияның шынарын болгаш техниктиг деңнелин бедидеринге, материалдыг курлавырларның учёдун тургузарынга улам улуг ужур-дузалыг апар чыдар. Партияның болгаш чазактың бо талазы-биле сөөлгү чылдарда хүлээп алган шиитпирлери улус ажыл-агыйынга чугула айтырыгларны шиитпирлээринге метрология албаның ужур-дузазын улгаттырган.

Ажыглалда турар хемчээшкин дериг-херекселдериниң саны, хевирлери улам көвүдеп, хемчээшкиннерниң шынныын болгаш хажык чогун хандырып, оларның автоматчыдылга деңнелин бедиткен. Чаа ажыглалга кирип турар бүдүрүлгелер хемчээшкининиң чаа херекселдери-биле дериттинип, а ажылдап турар бүдүрүлгелерде хемчээр херекселдер чаартынып турар. Бүдүрүлгелерде метрология албаннарын тургузуп, сайзыраңгайжыдып турар. «Тыва кобальт» комбинаттың, Тываның электри четкилериниң, геология-шинчилел экспедициязының, сүт комбинадының метрология албаннары эки ажылдап, бүдүрүлге чорудугларынга, продукцияның шынарынга боттуг салдарын чедирип турар.

Ынчалза-даа республиканың бүдүрүлгелеринде болгаш организацияларында хемчээр херекселдерниң ниити ажылдаар байдалы, оларның-биле хандыртынганы амгы негелделерге ыракта четпес. Чамдык бүдүрүлгелерде метрология албаны сула ажылдап, ол талазы-биле ажылды чедип удуртпайн, ооң чурумун хажыдып турарларга негелде тургуспайн турар. Чамдык министерстволар болгаш ведомстволар бо ажылче чогуур кичээнгей салбайн келген.

Тудуг индустриязының аъш-чем үлетпүрүнүң бүдүрүлгелеринде, совхозтарда, Садыг министерствозунуң, хереглекчилер ниитилелдериниң бүдүрүлгелеринде болгаш өске-даа черлерде хыналда болгаш шенелде херекселдери-биле дериттингенинин деңнели чавыс, оларның байдалы негелдеге четпес. Чижээ, хыналдалар түңнелинден алгаш көөрге, бар хемчээр херекселдерниң совхозтарда 80 хуузу, Аъш-чем үлетпүр министерствозунуң бүдүрүлгелеринде — 70 хуузу, Респотребсоюзта — 40 хуузу, «Тудуг кезектери» комбинатта — 75 хуузу, Кызыл-Мажалыктың эът комбинадында — 85 хуузу ажыглаттынар арга чок.

Хемчээр техниканың, херекселдерниң чок боор турары-биле демир-бетон кылыглар заводтарында эптээр демир-бетон кылыгларны стандарттарга дүгжүп турарынга таарыжыр-таарышпазын хынавайн турар. Ол ышкаш мебельди, хлеб болгаш хлеб-булочка кылыгларын ол-ла чылдагаан-биле хынавайн турар. Ынчангаш ол бүдүрүлгелерниң продукциязының шынары негелделерге четпес, харын холуттунуп турар.

Амгы үеде, көдээ ажыл-агый ажылдарының шапкын чоруп, продукцияны хөйнү берип турар үезинде көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезинге хемчээр херекселдерни чогуур деңнелге тургузары эргежок чугула. Ындыг болзажок, Көдээ ажыл-агый министерствозу, агроүлетпүр каттыжыышкыннары чагыргазында ажыл-агыйларда бо ажылдын деңнелинче сагыш салбайн, ону боттандырарын негевейн турар. Чижээ, «Хадын», «Тээли», СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозтарда бар бүгү хемчээр херекселдер ажыглаттынар арга чок, а «Өөк» совхозта ооң 80 хуузу ажыглаттынмас. Совхозтарда бар 220 автодеңзилерниң чүгле 150-и ажыглаттынар. Бо дээрге, Чурт үлетпүр министерствозунуң септелге-тудуг участогунуң четпес ажылы-дыр (участокта хемчээр херекселдер септээр салбыр бар). Ооң-биле кады совхозтар деңзилерин септедип алыр чагыгларны өй-шаанда бербес, кержээ чарбас, деңзилерниң ажылдаар-ажылдавазынче сагыш салбас чоруу маңаа база салдарлыг. Хемчээр херекселдер септээр салбыр республиканың улус ажыл-агыйының негелделерин долу хандырбайн турар.

Хемчээшкин техниказы одалга-энергетика курлавырларын камнаарының айтырыын шиитпирлээринге улуг рольдуг боор болур. Бистиң хыналдаларывыстан алгаш көөрге, чылыг энергиязын херекселдер-биле санап учёттап турары республикада бар чылыглыг үш электростанцияларда боттанып турар. Чылыг энергиязының кол хереглекчизи болгаш ооң үлеп берикчизи — «Тыва коммунэнерго» чылыг энергиязын чежени алганын, кайы хирени чарыгдааның санап хемчээр чаңгыс-даа херексел чок.

Нефть продуктуларының учёдунда байдал база эки эвес. Чижээ, Туранның нефть продуктуларының станцияларында бензин колонкаларының 40 хире хуузу үрелик. Совхозтарның бензин, солярка кудар, бээр черлеринде колонкалар барык шуптузу үрелик, хууңнар-биле куттунар. Кывар-чаар материалдарны ынчаар учёт чок чарыгдап турда, оларның чидирин албан үнер, камналга дээш демисел шуут чок болур. Ол хирезинде-ле бухгалтер учёдунда кывар-чаар чүүлдерниң чарыгдалында артыкшыл, дудагдалдаа чок, ол дээрге, медээлерниң шын эвес бердинип турарында. Совхозтарда нефть продуктуларының чарыгдалында ажыл-агыйжы эвес чоруунга Сельхозтехкурком бодунуң «үлүүн» киирип турар. Ол нефть продуктуларының дериг-херекселдерин септээр, чогуур деңнелге тургузар талазы-биле хүлээлгелерин боттандырбайн турар.

Метрологияның улус ажыл-агыйынга чугула дузалыын барымдаалааш, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиуму 1984 чылдың майда тускай шиитпири-биле стандартизация болгаш метрология чурумун хажыткены дээш административтиг хемчег онаарын доктааткан, албан-дужаалдыг кижилерни 100 рубль чедир түңге торгаарын ында айыткан. Чүгле бо чылын безин республиканың бүдүрүлгелеринден 44 кижиге хемчээр херекселдерже кичээнгей чок болганы, ону сандаргай тургусканы дээш административтиг хемчеглерни онааган. Оларның аразында Кызылдың нефтебаазазының улуг оператору Г. Деревягина, Балгазын нефтебаазазының начальниги Н. Чучев, «Хадын» совхозтуң кол инженери В. Алдын-Херел, Кызылда хем пароходствозунуң район эргелелиниң начальниги О. Петров, «Тиилелге», «Улуг-Хая» совхозтарның нефть баазаларының эргелекчилери Л. Ооржак, И. Белёва, «Коммунизмниң херели» совхозтуң кол инженери П. Пономаренко болгаш өскелер-даа бар.

Эртем-техниктиг депшилгени улам дүргедедириниң талазы-биле СЭКП ТК-га болган чөвүлел хуралга эң чугула айтырыгны — продукцияның шынарын экижидерин, камналга болгаш хумагалал дээш демиселди бүгү талалыг күштелдирерин база катап чидии-биле кедүрген. Маңаа метрология албанының ролю улуг деп чүве билдингир.

Ю. МИТЮКОВ,
Стандарттар болгаш хемчээр херекселдер талазы-биле лабораторияның кол күрииспекторy.

Чадаг чарыш неделязы бөгүн эгелээн

КАДЫКШЫЛГАНЫҢ ОРУКТАРЫНЧЕ

Чадаг чарыш неделязы бөгүн эгелээн, аңаа киржиринче бүгү кижилерни чалап тур бис.

— Эиии, чадаг чарыш!—деп, бөгүн, сентябрь 7-де, стартче үнген хөй-хөй кижилер чугаалап турар. Кадыкшылдың бо байырлалы — Чадаг чарыш неделязы бистиң чуртта дөрт чыл улаштыр эртип турар. Бүгү чуртту кежилдир шөйүлген кадыкшылдың оруктарынче барык 50 млн. ажыг киржикчилер үнүп турар. Харын, кадыкшылдың бо байырлалының киржикчилериниң санын тода айтыры берге. Суур бүрүзүнден, хоорай бүрүзүнден маңнаарынга хандыкшылдыглар немежип турар. Олар шупту боттарының күш-ажылчы хүнүн эртенги зарядкага маңнаары-биле эгелеп, дыштанылгазының шактарында маңнажып-шокшуп ап, кадыкшылынга чаа күштү, серген чорукту немеп ап турарлар болгай.

Кандыг-даа хар-назының, кандыг-даа мергежилдиң кижилеринге кадыкшылганың чарыжы (маңнаары) азы кылажы тааржыр. Аңаа киржилгеден өөрүшкүнү ажылчын-даа, академик-даа, уруглар-даа, бажының дугу агара берген хоочуннар-даа дөмей-ле алыр. Ынчангаш маңаа кол чүүл — киржилге: кадыкшыл оруктарынче үнгеш, ооң соондагы хүннерде-даа күш-культурадан салдынмайн, аңаа хандыкшып, бодуңарның үлегериңер-биле долгандыр кижилерни эвилелдээри болур.

Бистиң республиканың районнарында, найысылал Кызылда чадаг чарышка хандыкшылдыглар хөй. Эрзин, Улуг-Хем, Чөөн-Хемчик, Таңды болгаш өөн-даа өске районнарда он-он кижилер бөгүн кадыкшылдың трассазынче үнүп, Чадаг чарыш неделязында идепкейлиг киржип эгелээннер. Чаа Чаа-Хөл суурда күш-культура башкызы Маады Анчикайның бөлүү Тиилелгениң 40 чылынга тураскаадып, Чаа Чаа-Хөл — Шагаан-Арыг — Кызыл аразында маршруттуг чадаг чарышты кылганнар. Кызылдың чурттакчызы, «Востоксантехмонтаж» трестиң инженери В. Ещенко Москваның делегейниң Тайбың марафонунга ийи удаа киришкен. Кызылдың башкы училищезинден хоочун күш-культуржу Василий Четвертаков ол марафонга база киржип чораан. Кадыкшылганың байырлалы— Чадаг чарыш неделязы сентябрь 7-ден 15-ке чедир уламчылаар. Түңнел оюннар сентябрь 15-те болур.

Неделяның дургузунда аңгы-аңгы адырларның бүдүрүлгелериниң, организацияларының коллективтеринге Кызылдың кол стадионнары «Хүрешке» болгаш Совет Тываның 5 чылы аттыг стадионга тренировка кылып, ойнаар хүннерин график ёзугаар үлегилеп каан. Ындыг графиктерни район төптеринде, суурларда-даа тургускулаан.

Бистиң республиканың ажыл-ишчилери, бүгү чурттаазы-биле бир дөмей, күш-культуржу өдүругда болур ужурлуг.

ӨҢНҮҮМ, ДУЗАЛАКЧЫМ

Москваның делегейниң Тайбың марафонунуң киржикчизи «Востоксантехмонтаж» трестиң КМК-зында инженер Владимир Ещенко чадаг чарышка хандыкшылдыгларның бирээзи. Ол бодунуң күш-культурага, спортка хандыкшылының болгаш тайбың марафонунга киришкениниң дугайында «Шынның» номчукчуларынга мынчаар чугаалаан.

Кижиниң амыдыралында уттундурбас өөрүшкүлүг болуушкуннар турар болгай. Москваның делегейниң Тайбың марафонунга киришкеним мээң сеткилимде кайгамчык өөрүнчүг болуушкун болур артар. Ол улуг маргылдаага киржири-биле Тывадан үш кижи — Кызылдың башкы училищезинден Василий Четвертаков, республиканың уругларның спорт школазындан тренер Станислав Лямин олар чеде берген бис. Марафонуң дистанциязы 42 километр 195 метр шөйүлген болгаш Олимпиада-80-ниң маршруду-биле эрткен. Төп стадион Лужникиден эгелээш, найысылалдың төп кезии-биле эрткеш, үргүлчү Москва хемниң эриин дургаар чоруур. Культураның болгаш дыштанылганың М. Горький аттыг парыгын, Ленин дагларын таварааш, Киев вокзалынга четкеш, оон дедир ээптер.

Стартче үнүп турар үени бодап көрүңер даан. Хары угда 2453 кижи стартты алган. Ол дээрге, кайгамчык-ла! Шупту киржикчилер өөрүшкүлүг, сеткил-сагыжы көдүрлүүшкүннүг, бот-боттарын деткижип, дузалажырынга беленин кижи дораан эскерип каар. Мындыг марафонга 2 удаа киришкеним бо. 1983 чылда бир дугаар киржип тургаш, дистанцияга шыдашпайн баар боор мен, үне бээр бе деп-даа бодал сагышка кирип келир болду. Ынчалза-даа долгандыр эш-өөрнү көрүп, дистанцияны эртип шыдаарынга бүзүреп, шыдажып эрткен мен. Өөрүшкү, сеткил ханыышкынны спорт кижиге бээр. Ынчангаш бо чылын база катап, аңаа барып, киржип чордувус.

Бо чылдың марафонунга 12 чурттан 2453 кижи, оларның аразында 100 ажыг херээженнер киришкен. Даштыкы чурттардан 295 ажыг спортчу келген. Франциядан, Япониядан, АКШ-тан, Новая Зеландиядан болгаш оон-даа өске күрүнелерден келгеннер бар болду. Ылаңгыя Франциядан чүс ажыг спортчу киришкен.

Марафонга киржип чорааш, өске хоорайлардан келген спортчулар-биле чугаалажып, таныжып ап-даа чордум. Чаа эш-өөрлүг болган мен. Күш-культура кижиниң кадыынга кончуг ажыктыг, серген, шыдамык болурунга дузалаар-дыр. Эртенниң-не зарядканы кылып, маңнап турар мен. Күш-культураны, чадаг чарышты амыдырал-чуртталгамга, ажыл-ижимге шынчы дузалакчым, өңнүүм деп санаар мен.

Чадаг чарыш неделязынга киржириңерни кыйгырдым!

ЧУРУКТА: Москваның делегейниң Тайбың марафонунуң киржикчизи В. Ещенко.

МАҢНААРЫ—КАДЫКШЫЛГА АЖЫКТЫГ

Кижиниң кадык, омак-серген болурунга күш-культура болгаш спорт аажок улуг дузалыг.

Найысылал Кызылдың бүдүрүлге, албан организация черлериниң коллективтеринде кадыкшыл бөлүктери тургустунуп, ында кандыг-даа назы-харның кижилери киржип турар.

Культураның болгаш дыштанылганың Н. Гастелло аттыг парыгының спорт шөлдеринге эртенги шактарда база ажыл шагының соонда шошкуп-маңнашкан, зарядкалаан, сугга эжинген, янзы-бүрү спортчу оюннар ойнаан турар бөлүк кижилерни бо-ла көрүп болур.

Ол дээрге, боттарының кадыкшылын быжыглаары-биле хүннүң-не маңаа кээп маңнап турар «Кадыкшылга» бөлүктериниң кежигүннери-дир.

Эртен эрте парктың артыы талазында спорт шөлүнге чеде бээривиске, ында элээн хөй улус ийи үстүп алган баскетбол ойнаан турлар. Олар «Динамо» спорт чөвүлелиниң төлээлери болду.

Оларның удуртукчузу — бокска ССРЭ-ниң спорт мастеринге кандидат Сергей Чадамба ук бөлүктүң дугайында кыска тайылбырны берди.

— Мында Иштики херектер министерствозунуң килдистериниң ажылдакчылары ойнап тур. Бистер эртенниң-не ажыл шагының мурнунда коллективи-биле чыглып кээп, баштай маңнажып, сула шимчээшкиннер кылгаш, оон футбол, баскетбол, волейбол ойнап турар бис. Эгезинде 10 ажыг кижи келир турган болза, ам кижи саны 30 ажып турар апарган. Бөлүкте улуг-даа, аныяк-даа назылыглар бар. Чижээ: хаакка болгаш чиик атлетикага республиканың каш дакпыр чемпиону чораан 47 харлыг Анатолий Шедогубов, Допураң Оюн, Валерий Механошин ышкаш бөлүктүң эң идепкейлиглери хөй. Бистен аңгыда микрорайоннарда база ындыг бөлүктер бар — деп, Сергей Фёдорович биске чугаалады.

«Динамонуң» төлээзи Валентин Юпа-Гони ийи уруу, бичии оглу-биле эртенниң-не паркка маңнап, зарядкалап турар. Ол эки тура-биле паркта улуг назылыг херээженнерниң «Кадыкшылга» бөлүүн удуртуп, баштай кыска, оон чоорту узун дистанцияларга маңнаарының аргаларын оларга айтып берип, тускай тайылбыр, сүмелерни берип келген. Ук бөлүкте Мария Колупаева, Раиса Аракчаа, Элля Мутанина, Нина Мелешко олар доктаамал кээп, удуртукчузунуң айыткан хемчээлдерин чогуур хуусаазында маңнап эртип турарлар.

Ам «Кадыкшылга» бөлүүнүң чамдык киржикчилеринге сөстен берээлинер.

Владимир Дубровский — 60 харлыг, башкы.

— Баштай кадыым кошкак, хан-дамыр, чүрек, ревматизм аарыгларындан аарып чордум. Оон эмчилерниң сүмези-биле эртенниң-не зарядка, гимнастика кылып, маңнап эгелээним соонда, кадыкшыл байдалым дыка экижип эгелээн. Ол-ла хевээр 25 чыл иштинде ынчаар үргүлчү үзүктелиишкин чок маңнап, зарядка кылып келдим. Ам харым 60 четсе-даа, байдалым чиик, серген. Бажыңым Енисей чоогунда, ынчангаш эртенниң-не оон эгелеп эрик кыры-биле паркты долгандыр маңнап турар мен. Мынчаар маңнап турарга, кижи серген, ажылдаарынга эки болур-дур. Ам Красноярскиниң политехниктиг институдунуң Кызылда филиалында марксизм-ленинизм кафедразының эргелекчизинде ажылдап, башкы ажылын эртем ажылы-биле холбаштырып, ажылдаарынга, меңээ күш-культура аажок дузалап турар.

Анай-оол Бөвейлең — 45 харлыг, чурукчу.

— Өкпе аарыг турган мен. Ам эртенниң-не зарядка кылып, паркка маңнап, турниктеп турарымдан кадыым экижээн. Мээң-биле кады база чурукчу В. М. Денисов, ооң хары 46, үргүлчү маңнап, зарядкалап, сугга эштип турар кижи.

Мария Колупаева —64 харлыг, пенсионер.

— Мен Валентин Юпа-Гониниң удурткан «Кадыкшылга» бөлүүнде доктаамал киржип турар мен. Эртен эрте арыг агаарга маңнап, зарядка кылып турарга, кижиниң кадыынга тергиин-не эки болур чүве-дир. Ам 64 харлыг мен, ынчалза-даа ал-бодум чиик, сеткил-сагыжым серген. Кадыым эки. Ынчангаш аныяк өскен амдан, аныяандан эгелеп күш-культурага хандыкшып, эртенниң-не маңнап, зарядка кылып чаңчыгар болза эки. Бир чаңчыга бээрге, организм чайгаар өөренип каар.

Чамдык улустар чүгле спортчулар, кандыг-бир маргылдааларга белеткенип турар кижилер тренировкалаар, маңнап-шошкуур, сула шимчээшкиннер кылыр деп билип турарлар. Ол шын эвес, кижи бүрүзүнге эң чугула чүве — ооң кадыы. Кижи кадык-ла болза, ажылдаарынга, чурттаарынга бүгү-ле таарымчалыг байдалдар тургустунар. Ындыг болганда, эртенниң-не маңнап, зарядкалап, янзы-бүрү спортчу оюннар ойнап турар болза, кижиниң кадыы улам быжыгар.

Күш-культураның, спорттуң кижиниң организминге кайы-хире ажык-дузалыг үстүнде чижектерден билдингир-дир.

С. ИРГИТ,
«Шынның» корр.

Эртемниң болгаш техниканың чедиишкиннери

СИБИРЬНИҢ ШАПКЫН ХӨГЖҮЛДЕЗИ

«Россияның күчүзү Сибирьниң байлаа-биле өзер» деп, бирги орус академик М. В. Ломоносовтуң бо өттүр сеглээн сөстерин Новосибирскиниң Академхоорайжыгажынче кирер эжик аксында бижээш, азып каан. ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының Сибирь салбырының эртем потенциалының дөрттүң үш кезии мында мөөңнеттинген — чээрби ажыг институттар, он-он тускай конструктор бюролары, шенелде ажыл-агыйлары ажылдап турар.

Оларның бирээзи — Геологияның болгаш геофизиканың институду. Бо институтка ССРЭ-ниң чөөн районнарының бойдус курлавырларын шиңгээдип алырынче угланган «Сибирь» программаны чогаадып кылган.

Программаның бо институтка төрүттүнгени таварылга эвес, чүге дизе, эртем бодунуң мурнунга чүнү шиңгээдип алырыл деп айтырыгны салган болган. Эң-не баштай геологтар сөс алыр ужурлуг. Чүгле «Барыын Сибирьниң нефтизи болгаш газы», «Кузнец шыгжамырының хөмүр-дажы», «Красноярск крайның чес болгаш никели» дээш өске-даа элээн каш курлавыр программаларын тургускан соонда, канчаар шиңгээдип алырының дугайында ажылдап кылыышкыннар эгелээн. Борта экономиканың делгем билии, математиканың тодаргайы, экологияның бүгү талалыг киржилгези, философияның ханы утказы негеттинери билдингир. «Сибирь» программазынга барык бүгү эртемнерниң күжүн каттыштырганы таварылга эвес. Ынчангаш ону комплекстиг деп адааны ол.

— Суперпрограмманы боттандырарынга ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының Сибирь салбырының бежен институттарын, министерстволарның болгаш ведомстволарның 350 аңгы-аңгы организацияларын хаара туткан — деп, ооң кол таарыштырыкчызы, Геология болгаш геофизика институдунуң директору Андрей Алексеевич Трофимук чугаалап турар. — Ол чүгле бистиң чуртта эвес, харын делегейде девискээр айтырыын комплекстиг шиитпирлээриниң эң улуг хемчээлдиг эртем программазы болур. Эртемденнерниң дыка хөй ажылдап кылыышкыннары улус ажыл-агыйынга дээштиг салдарны чедирип турар. Перспективтиг хөгжүлдеге эртемниң ажыы аажок улуг. «Сибирь» программа чаартынып, улам хөгжүп турар.

Ооң онзагай талазы болза, шиңгээдип алыышкынның чада бүрүзүнүң дээштиг чоруун чедип алыры. Ону канчаар тайылбырлап болурул? Тема, айтырыг аайы-биле программа үш чада эртер: эртемге сөөлгү сөзүнге үндезилээн план мурнундагы ажылдар, ооң соонда прогноз, адак сөөлүнде — тодаргай техниктиг болгаш технологтуг шиитпирлерни практикага шенээри.

Геолог-нефтяник мергежилдиг кижи болгаш ол бодунга чоок бир чижекти киирип чугаалады. Черниң нефтизи кажан тенерил деп баш удур санаашкыннарны кылып турган. Ынчалза-даа геологтар мооң мурнунда идегел бербейн турган черлерден безин нефть болгаш газ курлавырын тып турар.

Сибирьниң эртемденнери ханы каспайн чыда, нефть болгаш газ тывыштарын тодарадыр чаа арганы чогааткан. Ол болза дорт арга чер иштин кестүп турар тускай херекселдер-биле тывышты тодарадыр арга болур.

Андрей Трофимук дайын мурнунда-ла аныяк геолог тургаш, Уралга нефть тывыжынга ажылдап турган. Ынчан чүс казыышкынның чүгле сес-он хирези эки түңнелди бээр турган болза, ам үжен четкен. А чаа арга ону чеден-сезен хуу чедир өстүрер. Ындыг болганда ооң экономиктиг ажыктыы өзер.

Академиктиг албан чери хиреде, Геология болгаш геофизика институдунуң ажылдакчыларын кабинет эртемденнери деп санап болбас. Сибирьниң ыраккы булуңнарынга «шөлге» хөй айларны эрттирип тургаш, шинчилел материалдарын олар боттары тып ап турар. Экспедицияга эң солун шиитпирлер төрүттүнүп турар. Чижээ, бир килдистиң ажылдакчылары Якутияның соңгу районнарынга бир чыл ажылдааш, алмаз холуктуг кимберлиттиг хоорзалар тыварының минералогтуг аргазын ажылдап кылган.

Ынчангаш институттуң шенелде минералогтуг килдизи онзагай черни ээлеп турар. Мында үнелиг даштар «тывыжын» лабораторияда үнмейн чыда-ла «ажыдып» турар. Оларны тускай ажаап өстүрер технологияны Сибирьниң эртемденнери чогааткан. Бойдустуң минерал тывылдырыышкынының бүгү болуушкуннарын эртемденнер катаптаан. Олар чүс-чүс муң чылдарны каш хонук кылдыр, харын-даа шак чедир ынчаар чыырылдырыпкан. А «тывыштар» көңгүс аңгылашпас.

Лазерьлерге, оптиктиг херекселдерге, анализаторларга хереглээр монокристаллдар бүдүрер технологияны институт ажылдап кылган.

— Артынчы чок технологияны ажылдап кылырынче, бойдус курлавырларын комплекстиг ажыглаарынче чугула кичээнгейни угландырып турар бис — деп, академик уламчылап чугаалады. — Чижээ, газ тывыжы-биле кады конденсат ылгаарын чорудар. Ону Сибирьниң аргыжары берге черлеринге одаар чүүлге ажыглап болур. А катализ институду конденсатты бензинге болбаазырадырының аргазын тыпкан. Ынчангаш бедик октан санныг арыг бензинге хереглелди база базырып болур.

Совет Эвилелинден өске чурттарда ажыглавайн турар өңнүг металлургияның бүдүрүлгелериниң үндүрүп турар күгүр газын катап ажыглаар арганың ажыы аажок улуг. Ол артынчыларны тускай күгүр кислотазы биле ховар чигзиниг аңаа күгүр үнгүжеге чедир болбаазырадыр. Бо аппараттар чүгле экономикага эвес, экологияга улуг салдарлыг.

«Сибирь» программазының технологтуг ажылдап кылыышкыны курлавыр күш-ажыл камгалаарынче угланган. Кузнецк уургайының шахтёрларының чер адаандан хөмүр-даш казып тывары, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү 2,5 катап өзер, ол дээрге, капитал салыышкынны 25—30 хуу ээзежеткенинге деӊ, ооң түңнелинде хөмүр-даштың бот-үнези чиигээр. Руда казып тыварының чаа системазын даг херээниң институду ажылдап кылган соонда, Кузбасстың рудниктеринде күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү үш катап өскен.

— «Сибирь» эртемденнериниң чүгле чамдык технологтуг ажылдап кылыышкыннарынга доктаадым. «Сибирь» программазының өске-даа солун темалары бар. Бетии кыдыы дээрге, доң черге тудуг ажылын кылыры, үнүштер камгалалының аэрозолуг технологиязы, аминазтарны термохимиктиг арга-биле аштап кылыры болгаш өске-даа ажыдыышкыннар совет эртемниң делегейге алдарын көдүрген.

«Сибирь» программазынче киирген 1 рубль болза 20 рубльдиң орулгазын бээрин специалистер санап көрген. Программа шинчилээшкиннерни чаңгыс аай чорударынга, кол-кол сорулгаларны шиитпирлээринче күштерни мөөңнээри эртем-техниктиг депшилгени дүргедедиринге идиг болур.

ЮРИЙ ТЮРИН,
ПМА-ның корр.

БӨМБҮРЗЕКТИҢ СУДАЛЫ

КАДЫ АЖЫЛДАЖЫЛГА

ВАРШАВА. [СЭТА]. «Бефама-Малимо» маркалыг амгы үениң дааранылга станоктарын болгаш дериглерин Совет Эвилелинде бедик-биле үнелеп турар. Камналгалыг болгаш ажыглаарынга идегелдиг, бедик бүдүрүкчүлүг ол машиналарны бүдүрүлге кооперациязын ёзугаар Польшаның Бельска-Бяла хоорайында дааранылга станоктарының заводунуң болгаш Герман Демократтыг Республиканың Карл-Маркс-Штат хоорайында машина тудуунуң комбинадының коллективтери демнежип алгаш, бүдүрүп турар.

Ийи чурттарның дөмейлешкек бүдүрүлгелериниң аразынга ажыл-ишчи харылзааларны 15 чыл бурунгаар эгелээн. Инженерлерниң, техниктерниң, ажылчыннарның кады ажылдажылгазы чыл бүрүде улам-на калбарып келген. Ол бүдүрүлге коллективтериниң аразынга ажыл-ишчи дорт харылзаалар тургустунган. Пестаавы бүдүрүлгелериниң автоматтыг шугумнарының дөрт салгалдарын олар дем-биле бүдүрген.

[СЭТА].

КИЧЭЭНГЕЙНИҢ ТӨВҮНДЕ

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң америк «Тайм» журналдың айтырыгларынга харыылары делегейниң калбак хөй-ниитизиниң болгаш парлалгазының кичээнгейиниң төвүнде туруп турар. «Тайбың байдалга чурттарындан өске орук чок», «Совет Эвилелинден дайын кажан-даа келбес», «Чепсеглениишкинни дужүрер талазы-биле Совет Эвилели АКШ-биле ылаптыг дугуржуп алыр дээш туржуп турар»—мындыг эгелерниң адаанга социалистиг чурттарның солуннары М. С. Горбачевтуң харыыларын парлаан.

Совет Эвилели амгы үеде экономика талазы-биле делегейниң эң күчүлүг күрүнези болган. Социал-экономиктиг шапкын хөгжүлдениң, эртем-техниктиг депшилгениң бедик темпилериниң улуг сорулгаларын ССРЭ бодунуң мурнунга салган деп, Болгарияның **«Работническо дело»** солуну бижээн. Совет кижилерниң амыдыралын экижидериниден артык чугула сорулга Совет Эвилелинде чок. Ол өндүр чаагай сорулганы боттандырарынга тайбың байдалдар ССРЭ-ге эргежок чугула. Боо-чепсектерни эндере бүдүрериин соксадырының, дайын кыжаныышкынның чайладырының болдунар-ла бүгү аргаларын тыварынче Совет Эвилели ынчангаш мөгаг-шылаг чокка чүткүп турар. Ындыг турбуже. АКШ-тың администрациязы тайбың совет инициативаларны хүлээвейн, ээлчеглиг ядролуг чазылдырыышкыннарын кылырынче далажыпкан, космос чепсектериниң бирээзин шенээрин чарлаан-дыр деп, солун айыткан.

Ядролуг чепсектиң кандыг-даа шенелделерин соксадырынче ССРЭ-ниң кыйгырыынга Рейганның администрациязының каттышпааны-биле холбаштыр сеткилдиң ханы хомудаашкынын совет удуртукчу илергейлээн деп, **Норвегияның телеграф бюрозу** дамчыткан. Космосту милитаризастаары боо-чепсектерге контроль дугайында дугуржулганы чедип алырын шуут моондактаар болгаш агаар камгалалының системаларын кызыгаарлаар дугайында 1972 чылда ССРЭ-ниң болгаш АКШ-тың аразынга чарган керээге дүүшпейн турар деп, Москва демдеглээн. Каттышкан Штаттар чогумчалыг чугаалажыышкыннарны кылырынга белен чорукту илергейлээр болза, ийи чурттарның аразынга харылзааларны экижидеринге улуг аргаларның барын Совет Эвилели база айтып турар деп, телеграф бюрозу демдеглээн.

Бедик деңнелге совет-америк ужуражыышкынның үезинде дугуржулганы чедип алырынга идегелди Вашингтон божаңнадып турар деп, Ливанның **«Ан-Нахар»** солуну бижээн. Боо-чепсектерни кызырар дугайында совет-америк кандыг-даа дугуржулганы чедип алыры «сылдыс дайыннарының программазын» америк администрацияның соксадырындан хамааржыр. Москваның бодалын ёзугаар алырга, кол айтырыг — бот-боттарының аразынга тайбың чурттаарындан өске орук чок дээрзин хүлээп көөрү болуп турар.

М. С. Горбачевтуң харыылары болза делегейниң эң чугула айтырыгларының ханы анализи, амдызында орайтаваанда делегей байдалын экижидеринче АКШ-та болгаш делегейниң өске-даа чурттарында бүгү кижилерге ак сеткилдиг болгаш бүзүрелдиг кыйгырыг-дыр деп, Панаманың тайбың камгалалының национал чөвүлелиниң кежигүнү **Хуан Карлос Мас** медеглээн.

Боо-чепсектерниң эндере бүдүрүүшкүнүн кыңчыктырбазынга, делегейниң дүшкүүрлүг чоруун чавырылдырар херекке депшилгени чедип алырынга идиглиг болур тодаргай хөй саналдарны совет удуртукчу киирген болгаш боттуг базымнарны кылган. Совет даштыкы политиканың тайбынче ханы чүткүлдүүн Москва база катап көргүскен-дир деп, ол чугаалаан.

Боо-чепсектерниң эндере бүдүрүүшкүнүн доп-дораан соксадырын Совет Эвилели база катап негээн. Делегейде чүс-чүс миллион кижилер аштап, бергедээшкиннерге таваржып турда, массалыг узуткаашкынның улам-на чаа болгаш хөй чепсектерин эндере бүдүреринге чүс-чүс миллиард долларны чарыгдап турары кижизиг чорукка удур хөделиишкин-дир деп, ССРЭ санап турар деп, **Кубаның телевидениези** демдеглээн. Ниити экономиктиг болгаш саң-хөө байдалын экижидери, өре-ширелерниң айтырыгларын чөптүг кылдыр шиитпирлээри, экономиктиг чаа ёзу-чурумну тургузары делегейниң хөй чурттарынга амгы үеде эргежок чугула болуп турар.

ССРЭ-ниң болгаш АКШ-тың аразынга харылзааларны экижидер, делегейниң үези келген айтырыгларын чогумчалыг кылдыр шиитпирлээр дээш Совет Эвилели мөгаг-шылаг чокка туржуп турар деп, Чехословакияның **«Руде право»** солуну бижээн. Боо-чепсектерниң эндере бүдүрүүшкүнүн ССРЭ шыңгыы буруу шапкан. Мооң мурнунда ону дискек кырынга олуртурун, чилчиин үзерин оралдажып турганнар. Ынчалзажок ол бүгү оралдажыышкыннар бүрүн буурап дүшкен. Ындыг оралдажыышкыннар моон соңгаар-даа буурап дүжер.

ИНДИЯНЫҢ ХЕМЧЕГЛЕРИ

ДЕЛИ. [СЭТА]. Индий-пакистан кызыгаарны дургаар 500 километр зонага комендант шагын Пенджаб штаттың девискээринде чарлаан. Ол штаттың кожазы Раджастхан штаттың девискээринге кызыгаар хайгааралын хары угда база күштелдирген.

Пакистанның девискээринден сикх дээр өлүрүкчүлерниң болгаш өске-даа үрегдекчи кижилерниң Индияның девискээринче шургуп кирип келирин болдурбас сорулга-биле ындыг хемчеглерни индий эрге-чагыргаларының ап чорутканын ПТИ агентство дыңнаткан. Сикх өлүрүкчүлерниң кем-буруулуг үүлгедикчилериниң түңнелинде сөөлгү үеде безин Пенджабка болгаш Дели хоорайга он кижи өлүрткен. Бо чылдың сентябрь 25-те Пенджаб штатка соңгулдалар болур. Ук соңгулдаларның бүдүүзүнде болгаш үезинде байдалды чидиглендирер сорулга-биле өлүрүкчү, үрегдекчи үүлгедиглерни индий улустуң дайзыннары кылып, моон соңгаарда-даа кылырын планнап турар.

Индияның премьер-министри Раджив Ганди тускай чөвүлел хуралды эрттирген. Иштики херектер министри Ш. Б. Чаван болгаш албанның өске-даа кижилери чөвүлел хуралга киришкен. Индияның национал хамаарышпас чоруунга, девискээрниң бүдүн турарынга удур өлүрүкчүлерниң, үрегдекчилерниң чимзенишкиннерин шиитпирлиг сый шаварының эргежок чугулазының дугайында чөвүлел хуралга онзалап демдеглээн.

Индий улустуң дайзыннары Пенджабка соңгулдаларны үзер дээш аңаа өлүрүкчү болгаш үрегдекчи үүлгедиглерни кылырын планнап турар деп, «Нэшнл геральд» солуну бижээн.

СӨӨЛГҮ МЕДЭЭЛЕР

ДЖОДЖТАУН. Кариб далайның элээн каш чурттарынче америк боо-чепсектиң эң чаа системаларынга херек кезектерни кылыр камгалал үлетпүрүнүң элээн каш бүдүрүлге черлерин көжүрүп тургузарын Вашингтон планнап турар. Пентагондан билдинип кээп турар медээлерни барымдаалааш, «Карибиан инсайт» журналдың дыңнадып турары-биле алырга, ол бүдүрүлге черлерин «АКШ-тың девискээринден ырады» таарыштыр тургузарының планнарын «америк стратегияның сонуургалдарын болгаш Каттышкан Штаттарның айыыл чок чоруун хандырары-биле» кылып турар. Ол сорулганы күүседиринге эң-не таарымчалыг болур ол кавының күрүнелери болза Ямайка, Гаити, Гондурас, Барбадос, Антигуа болгаш Барбуду болур деп, Вашингтон санап турар. Ооң-биле чергелештир, Кариб далай чоогунуң күрүнелерниң милитаризастаашкынын оларга чыл санында шериг дузаламчызын улгаттырып тургаш АКШ күштелдирип турар.

Ынчангаш Кариб далай бассейниниң чурттарын АКШ ажыы-биле боо-чепсекти эндере бүдүреринче киириштирип турарын тодаргайлап болур, деп парлалга демдеглээн.

БУЭНОС-АЙРЕС. Латин Америкага болгаш Кариб бассейнинге КНО-нуң Экономиктиг комитединиң ниити комитединиң чөвүлел хуралы аңаа болган. Хуралга ол кавының 22 чурттарының, ооң иштинде Кубаның, а ол ышкаш барыын чүктүң үлетпүр чурттарының төлээлекчилери олурушкан.

Үш хүн дургузунда ол шуулганның киржикчилери Латин Америка чурттарның экономиктиг кризизиниң болгаш даштыкы улуг өрелери-биле холбашкан айтырыгларны чугаалажып көрген.

Барыын чүктүң үлетпүр талазы-биле сайзыраңгай чурттары-биле деӊ эргелиг эвес садыг харылзаалары хөгжүп орар чурттарның экономиктиг бергедээшкиннерин чидиглендирип, а даштыкы банкыларның санажылга талазы-биле кажар аргалары ол чокка-ла хөй даштыкы өрелерниң улам-на көвүдээринге чедирип турар деп, санал бергеннер демдеглээн. Ол диптиң чурттарының даштыкы өрелериниң дугайында айтырыгны чугаалажып тургаш, Барыын чүктүң банкылары чүгле саң-хөө талазы-биле айтырыгларны бодап көөр эвес, а диптиң чурттарының амгы хөгжүлдезиниң политиктиг, экономиктиг болгаш социал онзагай байдалдарын барымдаалап көөр ужурлуг деп, чөвүлел хуралдың киржикчилери айыткан.

Сайзыраңгай чурттардан хамаарылгалыг чорукту кошкадыры болгаш хүннүң айтырыында туруп турар экономиктиг айтырыгларны шиитпирлээри-биле экономиктиг интеграцияның болгаш эртем-техниктиг кады ажылдажылганың эргежок чугулазын Латин Америка чурттарның төлээлекчилери онзалап демдеглээннер.

[СЭТА].

AS: IQUE
220 SALARIÉS
T UNE ENTREPRISE
UNE INDUSTRIE D'AVENIR QUI
OIT VIVRE ET SE DÉVELOPPER
avec LA CGT CONTRE LA
DE GIEN pour LE POUVOIR D'ACH

Улуг капиталдың ыйыышкыннарынга, ажылдан массалыг үндүрер чоруунга, шаажылаашкынныг хемчеглеринге удур боттарының ажылдаар эргези дээш Францияның ажылчы чоннары шиитпирлиг демиселди чорудуп турар.

ЧУРУКТА: пластмассадан продукция кылыр «Пластик де Жьен» деп улуг бүдүрүлгениң ажылчыннары удурланыышкынның чыскаалын Париж хоорайга кылганын көргүскен чурукту «Юманите» солунга парлаан. Фабриканы хаар болгаш ажылчыннарны ажылдан үндүрер дээш бүдүрүлге ээлериниң шиитпиринге удур демиселди ажылчыннар чыл дургузунда үргүлчүлеп турар.

СЭТА-ның фотохрониказы.

Аяк шайны аартап ора...

ЧОГААЛЧЫВЫС РАКЕТЧИК БЕ?

Шылгараңгай улуг орус чогаалчы Лев Толстойну ракета шериглериниң офицери чораан дээр болза, аңаа эвээш эвес кижилер бүзүревес магатчок. Артиллерия шериглериниң офицери чораан Лев Толстой шынап-ла «ракетчик» турган бе? Орус армияның чепсээнге шаанда ракета турган бе? Бо айтырыгларга харыыны бодунуң парлаттынмаан «Декабристер» деп тоожузунуң кириилде чүүлүнге чогаалчы боду бижээн:

«Бо одуругларны бижип олурар кижи элээн каш неделя дургузунда Севастопольдуң оңгуларының бирээзинге саадап, Крым дайынының дугайында чогаалды бижээн, а ооң сөөлүнде ракета албан черинге чедип келген».

Ийе, ракета албан чери. Шылгараңгай орус эртемден болгаш чогаадыкчы К. И. Константинов ол ракета албан чериниң дугайын шаанда мынчаар бижээн:

«Дайынчы ракеталарны белеткээринге чүгле чаңгыс албан чери бисте бар. 1851 чылдың штадын ёзугаар ында чүгле 30 ажылчыннар бар... Хереңги эвээш, байдал мындыг-даа болза, Азияда болгаш Европада кызыгаарларывыста бистиң шериглеривисти ракеталар-биле хандырар ужурга таваржып турар-дыр бис...»

К. И. Константинов ол үеге чедир дайынчы ракеталарны чогааткан, ук ракеталарны ынчан дары-биле хандырган, олар үгер-боо октарындан ийи-чартык катап ыракшыл, дыка дээштиг турган. «Дайынчы ракеталар дугайында» деп лекцияны эртемден ынчаарда Артиллерия академиязынга номчаан болгаш 1864 чылда тускай ном кылдыр парлаан.

Лев Николаевич Толстой Севастопольга ракета шериглериниң офицери турган. Эгезинде артиллерист Ф. Пестичиниң дузазы-биле дайынчы ракеталарны ажыглаарынга ол өөренген. А ооң соонда солдаттарны өөреткен.

1855 чылдың ноябрь 21-де Л. Н. Толстой Петербургка чедип келген. Ынчаарда ону ракета батареязынга кииргөн. Ук батарея бир талазында, армияга кадрларны белеткеп, ийи талазында, ракеталарны ажыглаарының дээштиг хевирлерин тып турган. Ынчалзажок ракета батареязын удавааңда дужургеш, офицерлерниң ортаа кезиин шеригже чорудупкан, артканнары ракета албан черинге келген.

Ракета командазының поручик офицери Лев Толстой 1856 чылдың ноябрь 26-да шериг албанындан халашкан — армияга беш чыл үргүлчүлээн ооң шериг албан-хүлээлгези доозулган. Крым дайынынга ооң киришкени «Дайын болгаш тайбың» деп өлүм чок чогаалынга 1812 чылдың маадырлараның овур-хевирлерин тургузуп көргүзеринге аңаа дузалаан.

Г. МАЗИНГ,
техниктиг эртемнерниң доктору.

ТООРУКТУГ ДОЛГАЙ ТАҢДЫМ

Шагның дөрт эргилдезиниң эң-не чаражы болгаш тодуу — күс. Ам ол кайда-даа бодунуң бүрүн эргезинче кирген: кайнаар-даа көөрге — каш чүзүн өң, каш янзы чем! Мындыг үеге чүгле кижи эвес, а аң-мең, мал-маган, ыт-куш шупту ынак. Ынчангаш күзүн кижиниң арга-арыг кириксээри, тайга-сын үнүксээри дам баар.

Бо хүннерде каттаан, мөөгүлээн улус эмгежок. Тооруктаар кижилер база белеткени бергеннер, чамдыктары мырынай аъттанырының кырында келген: арга-ыяш ажыл-агыйлары-биле керээ чардынган, хүнезин болгаш аът-улаг белеткеттинген. Мындыг үеде аңамның чугаазын, болганчокла, сактып кээр мен: «Шаанда пөшке кыштаан улустуң арыннары чазын шуут хүрен турар боор чүве. Оларга саржагның херээ чок, далганны тоорук үрүнү-биле булгап чиирлер».

Тооруктуг долгай таңдым
Долганзымза тодар-ла мен.

Тыва улустуң бо ырызының чоргаар деп чүвезин! Ынчангаш кижиниң ону үргүлчү ырлап чоруксаазы кээр. Бо үнүшке дириг амытаннар база ынак. Ылаңгыя киш, диин, адыг, хөөрүк, кээрген пөштүң тооруун кол чем кылдыр ажыглап турарлар. Олар ону канчаар шыгжаарын болгаш кадагалаарын эки билирлер. Чамдык чылдарда олар тоорук дилээр дээш арт-сыннарны ажыр, хем-сугларны кежир көжүп чоруп каарлар.

Улуг орус улустуң мындыг мерген сөзү бар: «шивилиг черге — узаныр, хадынныг черге— хөглээр, а пөштүг черге — бурганга чүдүүр». Шынап-ла, тоткан черинге «четтирдим!» дивес арга турбас. Ынчалзажок чүдүүшкүн-биле тодуг болбас бис: «Хол шимчевеске, аас база шимчевес». Улустуң Чадаана болгаш Чаа-Хөл баштарынче, Тожунуң Өдүген болгаш Эрзиниң Сенгилен сыннарынче чоруптар ужуру ол. Тываның девискээринден чылдың-на 150—200 тонна тоорукту белеткеп турар. А ажыл кадыг: шоодай тоорук чүктээр туржук, кадыр-берт болгаш шыргай черге улуг докпак сөөртүрү безин берге.

Тооруктуң үнези улуг. Калория (хоолу) талазы-биле алыр болза, аңаа деңнежипки дег чем аймаа ховар дээрзин эртемденнер тодаратпаан. Мындыг деңнелгелерин көрүп көрээлем. Тооруктуң хоолулуун сүт хоюнга (аңаа сүтке эвес) деңнээрге, ооң калориязы оон үш катап хөй! Дагаа чуургазының калориязы—158, инек эъдиниң—214, сүт хоюнуу—243, хаван чааны —615, а тооруктуу — 688! Кайы хире ыгалдыг-дыр? Инек сүдүнүң үскүрү 3—4 хуу, тооруктуу 70—80 хуу.

Тоорук кижиниң организминиң өзүлдезинге кончуг дузалыг, өкпе аарынга улуг бүдүмелдер ында хөй. Пөштүң чугу база ажыктыг. Ону өртенгеш, балыглаан, ириннелген черлерни экиртиринге ажыглап турар. Цинга болгаш ревматизм эмнээринге улуг дузалыг. Пөштүң ол ажыктыг талаларының дугайын XVIII чүс чылда Сибирьниң баштайгы шинчилекчилери Петр Паллас болгаш Семён Крашенников олар бижээн.

Пөш Красноярск крайда, Иркутск болгаш Тюмень областарда хөй. Дөртку черни бистиң Тыва АССР ээлеп турар. Мында ооң шөлү 3,5 миллион гектар. Пөштүң назыны 500 чыл чедер-даа болза, баштайгы тооруун чүгле 50—70 чыл назылыында бээр.

Пөштүг аргага микробтар дыка эвээш болур, эмнелге өрээлинде безин оон хөй турар. Пөштен кылган савага сүт ур үеде ажывас. Пөштен кылган шкафка хеп оонактаар хөвеген чагдавас. Бежен килограмм тооруктан он үш килограмм үнүш үзүн ап болур. Тоорукту конфета бүдүреринге болгаш парфюмерия үлетпүрүнде калбаа-биле ажыглап турар. Пөш карандаш кылыр, хөгжүм херекселдери чазаар, бажың херекселдери бүдүрер чымчак ыяш ол. Янзы-бүрү аъш-чем продуктуларын кадагалаарда чүгле пөш биле оливка үстерин бистиң чуртта ажыглап турар. Пөш үзү чедишпес боорга, оливка үзүн бистиң чурт даштыкы чурттардан улуг өртек-биле чылдың-на ийи муң ажыг тоннаны садып ап турар.

Сөөлгү үеде пөш бүрүзүн малга витаминниг чем кылдыр бээри нептерээн. Красноярскиниң кедээ ажыл-агый институдунга ук витаминниг немелдени малга канчаар база чежени бээрин шенеп көрген. Оон кылган бүрү далганын хаван оолдарынга хонукта 100 граммны бээрге, оларның немелде деңзизи 22 хуу өскен. Хойга болгаш хураганнарга пөш бүрүзүнүң далганы хонукта 0,2—0,5 килограммны бээрге, немелде деңзи 17 — 45 хуу бедээн. Моон ап көөрге, пөштүң дузазы кайы-даа улуг.

Ындыг турбуже ону кадагалап база өстүрүп турарывыс кончуг багай. Ону хереглээри-биле кезип, өртке алзып турарывыс хөй. Ооң уламындан чуртка чылдың-на бежен муң гектар үнелиг ыяш узуткаттынып турар. Оон ынай тооруктаар дээн улустуң ужурары база аажок. Улуг-Хемниң Үш-Мөөрүк, Тес-Хемниң Сайлыг-Хем, Таңдының Шыжыма болгаш өске-даа черлерде аай-дедир ужургулап каан аныяк (улуун ужурары бөрге) пөштер хөй, олар кижилерге-даа, аң-меңге болгаш мал-маганга улуг баррикадалар болу берген чыткылаардыр. Оларны ынчап каан хоралакчылар пөш өзүп келгеш безин кижи назыны хире үе эрткен соонда тооруун бээр деп чүвени билирлер ирги бе?

Тоорук ам мелдер сай чеде берген, ону докпактаар үе келген. Мынчан оон сайлаттынгыры аажок. Тайганың ол кежиин күрүнеге өргүүр дээн улус ооң камгалалынче улуг кичээнгейни салыры, чиижек хоралакчылар-биле шыңгыы демисежири албан. Черниң байлаа — күрүнениң болгаш чоннуң өнчүзү.

К. ЧООДУ.

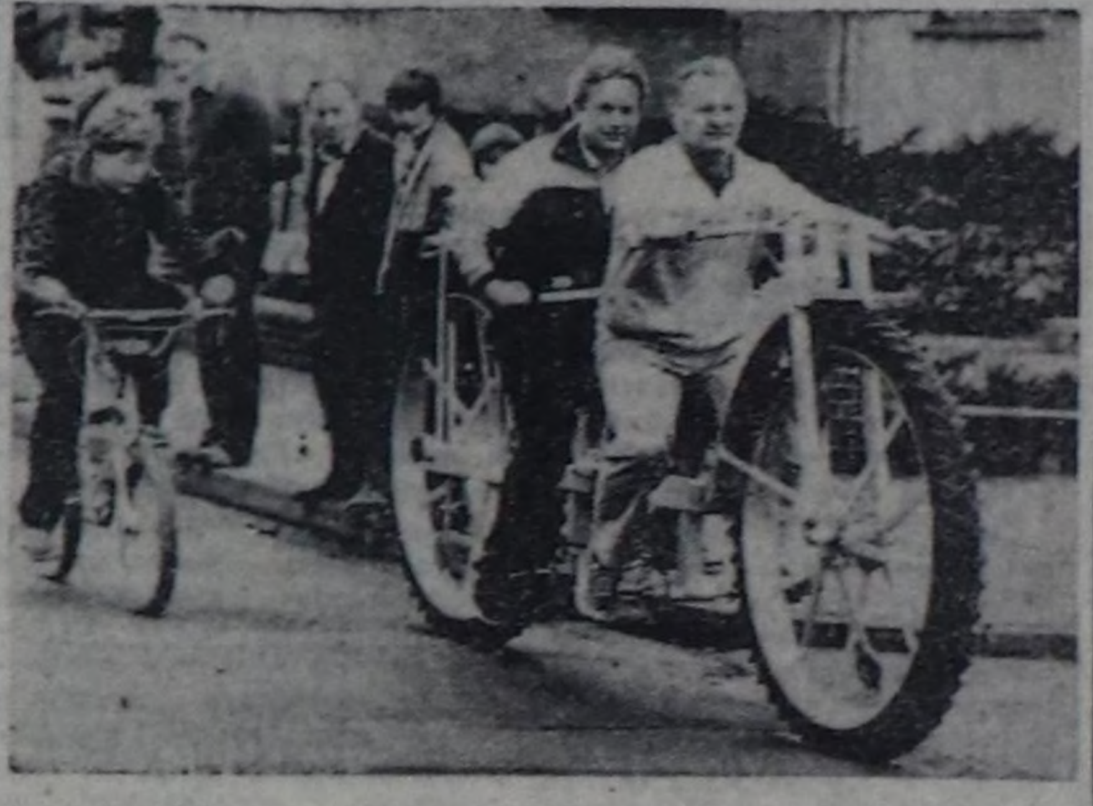

Чадаг-терге чогаадыкчылары ам-даа бар. Вольфсбург (ГФР) хоорайның ийи чурттакчызының чогааткаы чадаг-терге (чурукта) кудумчуларга көстүп кээрге, ону сонуургавас-ла кижи чок. Ооң узуну —3 метр 45 сантиметр, деңзизи — 140 килограмм.

ДПА—СЭТА-ның фотозу.

СОНУУРГАКТАРГА

Күзээр болза...

Соңгу Ирландияда албанхаакчы Ролли Макинтайр ам 33 харлыг. Дөрт чыл бурунгаар ол 262 кг 700 грамм аар деңзилиг турган. Ындыг деңзи кижиге халалыг болбайн канчаар. Ол дөрт чыл дургузунда үстүг, чаглыг чем чивейн, колдуунда ногаа аймаан ажыглап келген сөөлүнде 88 кг 800 грамм чедир чиигээн. «Кижи күзээр болза, ооң ажып шыдавазы бергелер чок» деп Ролли медеглээн.

ХЕНЗИГ САМОЛЁТКА

Англия чурттуг 28 харлыг Ричард Мередит-Харди хензиг самолёт-биле элдептиг болгаш айыылдыг ужудуушкунну кылып эгелээн. Нийти деңзизи чүгле 150 килограмм самолёт-биле ол Лондондан ужудуп үнген болгаш 16 муң километр узун хемчээлдиг агаар оруун эрткеш, Мурнуу Африканың далай эриинге хондурарын шиитпирлээн.

Шырыш ыяштарлыг-даа, элезинниг ээн-даа черлерниң, далайларның кыры-биле ол ужудуп эртер.

ЭЛДЕПТИГ ШАКТАР

Барыын Германияның Майнда Франкфурт хоорайының бажыңнарының бирээзин кедергей улуг «хол шактары» каастап турар. Ынчалзажок ол-ла хоорайның бир банкызының бажыңының чанында деңдии улуг хол шагы бар. Ооң хемчээли 16 метр 30 сантиметр, «бааның» узуну — 142 метр, нийти деңзизи —13 тонн.

АРААЗАЙЛАР БОЛГАШ ХЕНЗИГЛЕР

Ыяштар, үнүштер аразында, өске-даа дириг организмнерде ышкаш, боттарының араазайлары болгаш хензиглери бар.

Амгы үеде делегейде өзүп үнүп турар ыяштарның эң улуглары— секвойялар болгаш эвкалиптер. Сан-Франциско чоогунда «Миура аргазы» деп заповедникте бедии 367 фут, азы 112 метр, үнүнүң чоону 7,5 метр, мөңге ногаан секвойя ам-даа үнмүшаан. Ында бедии 94,5 метр, чоону 12,3 метр улуг секвойя, азы секвойядендрон — мамонт ыяжы база бар. Австралияда бедии 110 метр чеде бээр миндальдыг эвкалиптер өзүп турар. Шаанда оон-даа бедик секвойялар болгаш эвкалиптер тургулаан.

Ыяштарның эң чавызы Африкада үнүп турар вельвичия деп ыяш болур. Ооң үнүнүң чоону чамдыкта бир метр безин чеде бээр турбуже, бедии 30 сантиметрден эртпес. Ол 200 чыл чедир чурттаар болгаш ийи-ле бүрүлүг! Бистиң тундрада эң чавыс ыяштар база бар—ол болза чадаң хадың-дыр.

✦ ✦ ✦

Делегейде эң улуг бүрүлер — бразиль болгаш амазонка пальмаларныы — 15 метр чеде бээр, а эң бичиизи— бистиң ак болгаш кара саксаулдарныы —3—5 миллиметрден эртпес.

Ыяштарның үрезиннериниң бот-боттарындан ылгалдызы база аажок. Сейшель пальмазының (Индий океанда Сейшель ортулуктарында) тооруунуң деңзизи 13-тен 18 килограмм чеде бээр. Оларны көөрге, хевири ийи чыпшынчак мал бүүрээ дег болгаш долгандыр хемчээли метр ажа бээр! Алды чыл дургузунда бышып кээр. Чаңгыс ыяшка ындыг тооруктарның саны чеден чедип, оларның нийти деңзизи бир тонна ажа бээр.

✦ ✦ ✦

Индонезияның эргелерында үнүп турар хлеб ыяжының чимизи делегейде эң улуг. Ол төгерик тыква хевирлиг болгаш деңзизи 25 килограмм чеде бээр. 20—25 харлыг бир ыяш чымчак болгаш амданныг чимистери-биле бүдүн чыл дургузунда 2—3 кижини тоттур чемгерип шыдаар.

✦ ✦ ✦

Ам инжир деп ыяшты ап көрээлиңер. Чаагай чимис иштинде борбак-борбак үрезинчигештерниң хемчээли чаңгыс миллиметр безин четпес. Ынчалза-даа ол аргажок үрезинчигештен аажок чаагай амданныг чимистерлиг улуг ыяш үнүп кээр.

«Лес и человек» журналдан.

АТПАНАР: ИНЕК-ТИР!

Испанияга чылдың-на күзүн аңнаашкын сезону эгелээриниң мурнунда бызаннарында дүшпес будук-биле ВАКА (инек дээни ол) деп бижээн инектер көстүп кээр. Инекти инек деп билбес кижи бар эвес. Бижимелдиң тыптып кээриниң кол чылдагааны — аңчыларда, олар кандыг-бир черлик амытан дээш болган чок инек боолап аар улус боол-тур.

Соок дүшкен, арылар өөнче кире берген.

«ШУРАЛЕНИҢ» АВТОРУ

«Шурале» балетти эң-не баштай ойнап көргүскенден бээр бо чылын 40 чыл болган. Ол балет оон бээр сценадан дүшпээн болгаш хөй салгал көрүкчүлерниң ханы сонуургалын хайныктырып турар. Татарияның национал балет уран чүүлүнүң эгезин тургускан хөгжүм-сценалыг чогаал чүгле бистиң чуртувуста эвес, харын-даа даштыкыда безин калбаа-биле алдаржып, сурагжаан.

Татарияның опера болгаш балет театрының чогаадыкчы коллективи ээрби чеди харлыг композиторнуң «Шурале» деп баледин 1941 чылда тургузуп, татар уран чүүлдүң Москвага декадазынга белеткенип турган. Балетти тургузары ынчаарда колдуунда доозулган. Ынчалзажок гитлерчи эжелекчилерге удур Ада-чурттуң Улуг дайыны эгелээн. Ооң сөөлүнде удавааңда — бир ай эрткенде композитор Ф. Яруллин Совет Армияның хүрээлеңинге эки туро-биле кирген болгаш Ульяновскиниң чадаг шериг училищезинче өөренип чорупкан.

Лейтенант Фарид Яруллин Сталинград дээш Барыын фронтуга, Курск ээтпээнге болгаш Ада-чурттуң Улуг дайынының өске-даа участоктарынга кадыг-дошкун тулчуушкуннарга эрес-дидими-биле киржип чораан. Белоруссияның хоорайларын болгаш суурларын фашистиг эжелекчилерден хостаар дээш хан төгүүшкүннүг тулчуушкуннарның үезинде 1943 чылдың октябрьда Новая Тухиня суурнуң районунга ол маадырлыы-биле өлген.

Салым-чаяанныг композитор болгаш дайынчы офицер Фарид Яруллинниң он муң дайынчылар-биле кады орнукшуткан черге «Рыленка» деп тураскаалды тургускан, ооң «Шурале» деп балединиң хөгжүм аялгазы Белоруссияның хоорайларында болгаш суурларында бөгүн уянгылыг кылдыр дыңналып, ынакшыл дугайында, чөптүг болгаш шынчы чоруктуң дугайында тоожуп турар.

Фарид Яруллинге алдар кылдыр Казань хоорайда хөгжүм школазынга, ында кудумчуларның бирээзинге, Альметевскиде хөгжүм училищезинге ооң адын тывыскан.

Л. ЛОГВИНЕНКО.

МЕДЭЭЧИ АМЫТАННАР

Кандыг бир бойдус халавының мурнуу чарыында чамдык дириг амытаннарның аажы-чаңы, бодун ап чоруурy көскүзү-биле өскерли бээрин кижилер шагдан бээр эскерип келген. Ындыг медээлерни улустуң тоолчургу чугааларындан, төөгү документилериндан көрүп болур. Чижээлээрге, бистиң эрага чедир 328 чылда Грецияга Геликос деп хоорай чер шимчээшкининден буступ үрелген. Ынчан ол айыыл-халаптың бетинде, каш хонук бурунгаар, аскыр-дегелерниң болгаш дедир-даваннарның үңгүрлеринден үнүп, хоорайдан дезип эгелээнин бурунгу төөгүчү бижээн. Айыыл-халап мурнунда чамдык куштар дүвүренчиг алгыржып, балыктар сугдан эрикче үне халчып, ыттар улуп, ээрип туруп бээрин болгаш өске-даа ындыг хевирлиг эвээш эвес чүүлдерни улус көрүп келген.

Ынчалза-даа дириг амытаннарның ындыг салым-чаяанын кижи дыка үр үе дургузунда чер шимчээшкинин баш удур билип болурунуң чепсээ кылдыр эки ажыглавайн келген. Чүге дээрге чоокка чедир-ле дириг амытаннар чер шимчээшкининиң ылап болур үезин, ооң күжүн ёзулуг шын «медээлеп» шыдавас турганнар. Өскээр чугаалаарга, ол талазы-биле «тускай эртем» чок боop, аңгы-аңгы тарамык медээлерден таптыг шын түңнел үндүртүнмес турганы ол. Бир дугаарында дириг амытаннарның «дузазы-биле» 1957 чылда Кыдатка болган улуг чер шимчээшкининиң үезин, күжүн шын тодарадып шыдаан.

Ынчангаш Алма-Ата чоогунда даг эдээ черде аңаа эвес эртем-шинчилел черин ажыткан. Ол болза болур дээн чер шимчээшкинин баш удур билип, «медээлептер» дириг амытаннар чыгган биосейсмологтуг шинчилел полигону-дур. Ону ында ажытканы база таварылга эвес, Казахстанның найысылалының турар чери чер шимчээшкини болур черлер зоназынга хамаарыжыр. Чүгле сөөлгү чылдарда аңаа каш-даа катап чер шимчээшкиннери болган.

Ам дээрезинде дириг амытаннарның чер шимчээшкинин канчап баш удур билип аптурарын эки-ле билбес бис. Ынчангаш шинчилелдерниң, дилээшкиннерниң эгелээни ол. Эртемденнерниң сорулгазы — дириг амытаннарны хайгаарап, чер шимчээшкининиң эгелээрин өске дириг амытаннардан дүрген болгаш шын «тывар» амытаннарны шилип, оларның дузазы-биле чер шимчээшкиннерин ейшаанда, баш удур билип, аңаа удур белеткелдерни үезинде чорудары болур. Шинчилел кылыр үжен гектар черни үндүрүп берген болгаш янзы-бүрү дириг амытаннарны ында чыгган. Оларның бирээзи — эрге. Оларның чер шимчээшкинин баш бурунгаар билип ап шыдаарын улус каш-даа катап эскерип көрген. Чижээлээрге, 1978 чылда Казахстанга Джалагаш районнуң төвүнден он километр черге чер шимчээшкини болган. Чер адааның шимчээшкини эгелээринге чедир он ийи шак бурунгаар эргелер үңгүрлерин каап, дезип эгелээн чериниң дап-дал ортузу шимчээшкинниң төвү болганын кадарчылар эскерген.

Дириг амытаннарның чеден хире хевирин ында чыгган, оларның аразында чыланнар база бар. 1980—1981 чылдың кыжында Казахстанның мурнуу чүгүнге оруктарга аажок доңган, соястап чоруур чыланнарны көрүп болур турган. Таптыг-ла ол үелерде Ташкентиге чер адааның күштүг шимчээшкини болуп турган. Чер шимчээшкинин аъттар, инектер, хойлар, хаваннар, ыттар, диистер база баш удур «билип» шыдаар.

Н. САЛЧАК.

ЧАРАШ ХӨЛҮМ

Азарганчыг бичиимден
Азас хөлге өскен мен.
Сагыш хандыр балыктап,
Салдап, эштип турган мен.
Чалгыглары бырлаңнааш,
Чаржып, чайнап чыдар хөл.
Боду бүткен, көрүштүг
Бойдузу-даа чараш хөл. √
Чайын маңаа туристер
Чалалгалыг келир хөл,
Чанар үе келирге,
Чарлып аары берге хөл.

О. ДЕЛГЕР-ООЛ.
Тоора-Хемде тудугжу.

ЭЛДЕПЕЙДЕ БАРГАН ДИДИР √

Эрзин суурда чурттап турар
Эрге-чассыг хеймерим бар.
Энир чаа дыңнаарымга,
Элдепейде барган дидир.
Элдепей деп кымның төлүл!
Эки кыс бе! Багай кыс бе!
Эвин эрттир кем чок оглум
Эдерткештиң чоруп каан-дыр.
Адын безин Элдепей дээр,
Анаа эвес, кайгал кыс боор.
Кая чедип, кымга барып,
Канчап оглум чарып алыйн!
Ажы-төлдүг кижини-ле
Алгыртыр-ла алгаш барды.
Адрезин тып-ла алза,
Адыр, сени канчаар болдум.
Кырган кижи сөстү билбейн
Кызып-кызып чарлап орган:
Эрге-чассыг чаңгыс оглум
Элдепейде барган дидир.
Ажы-биле чугаалаарга,
Амдыкы кыс—кижи эвес:
Арагадан эдип-чазаар
Албан чери—ЛТП-дир.

Ч. КАРА-КҮСКЕ.

Тывыңар

Баштайгы слог—нота,
База бирээ—база.
Дараалаштыр салырга,
Далай хемчээр хемчег.

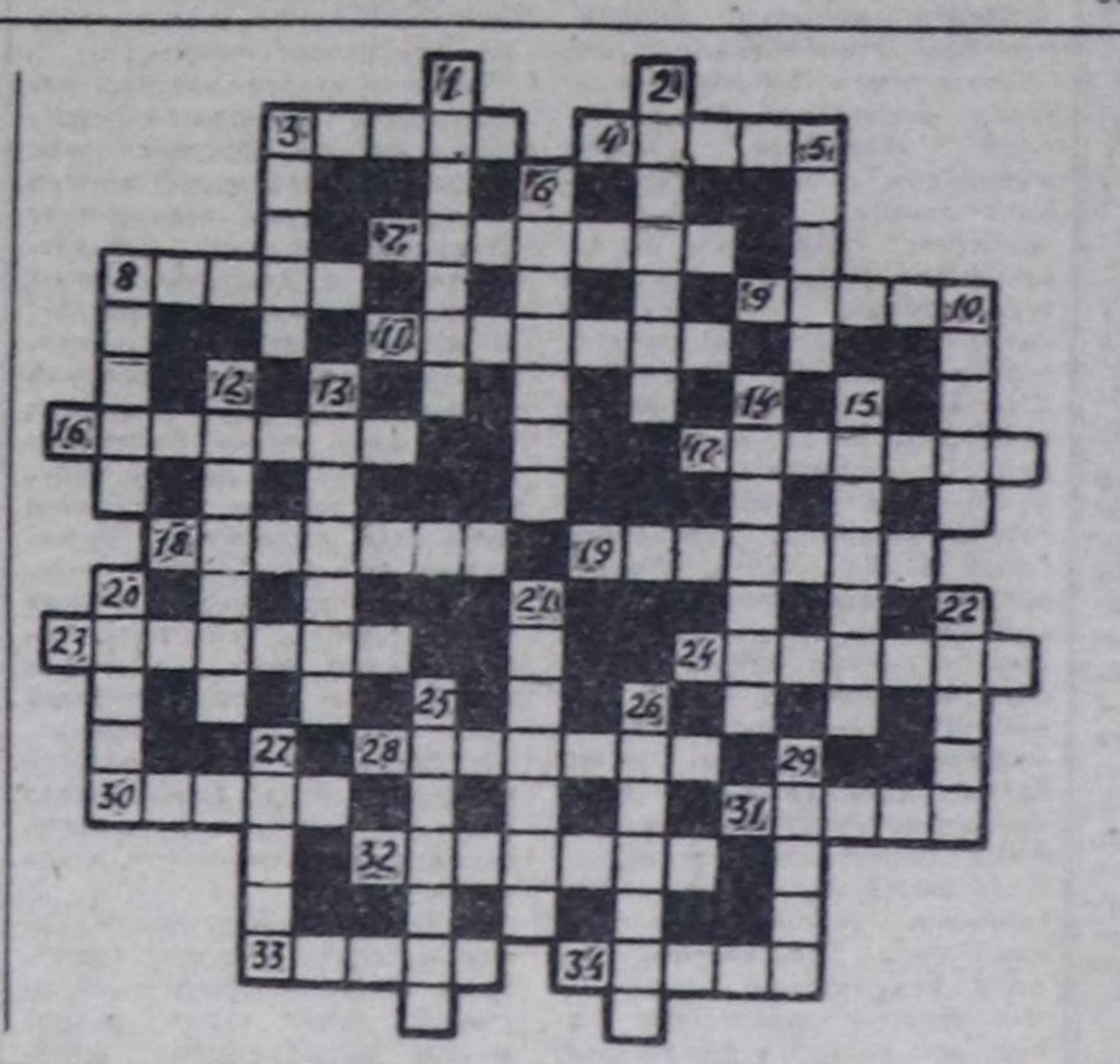

КРОССВОРД

ДООРА ДУРГААР: 3. Тывада хөл. 4. Тыва чогаалчының шүлүглели. 7. Кыпсыр чүүлге хамаарыштыр херексел. 8. Партияның болгаш совет күрүнениң шылгараңгай ажылдакчызы. 9. Космиктиг орбита станциязы. 11. Баштайгы тыва эмчи. 16. Область төвү. 17. Онаалганың бир хевири. 18. Бойдустуң болуушкуну. 19. Чадаң үнүш. 23. Бичии кажаа. 24. Якут чогаалчы. 28. Чимистиг ыяш. 30. Азияда күрүне. 31. Орук. 32. Соястаарлар отрядындан амытан. 33. Ок, чепсек. 34. Каасталга.

УЗУН ДУРГААР: 1. Оң, угаан. 2. Кегженирлерниң иштики органының бир кезээ. 3. Улуг орус чогаалчы. 5. Сава. 6. Яла, шиитпел. 8. Аңчыгаш. 10. Куш, 12. Хөгжүм херексели. 13. Э. Войничиниң чогаалы. 14. Мал төлү. 15. Чөөн чүкте ортулук. 20. Ак чем. 21. Хамааты дайынының маадыры. 22. Сава. 25. Совет Эвилелиниң үш дакпыр Маадыры. 26. Уруглар ойнаар дериг. 27. Тывада аржаан. 29. Өөк аймаа.

Кроссвордту Н. БАЗЫР тургускан.

Телевидение

СЕНТЯБРЬ 7-ДЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». 8.40 — Эртенги гимнастика. 8.55 — «Бир эвес кадык болуксазыңза». 9.10 — ССРЭ-ниң Иштики херектер министерствозунуң иштики шериглерниң бот-тывынгыр коллективтериниң концерти. 10.00 — «Дорога к себе». Уран-чечен телефильм. 2-ги сериязы. 11.05 — Чугула темаларга: чоннуң хереглел барааннары, ачы-дуза чедирериниң кавызы. 11.35 — Музейлерде болгаш делгелге залдарында. «Молодость страны». Бүгү эвилелдиң чурулга делгелгези. 12.05 — Силер ону шыдаар силер. 12.50 — РСФСР-ниң улустуң артизи Г. Калинина ырлаар. 13.10 — «Тиилекчилер». Фронтучу өңнүктерниң клувунуң почтазы. 14.30 — Улусчу чогаадылга дугайында телепрограммаларның VI делегей фестивалы — «Челээш». «Аас чогаалының картазы» (Польша). 15.05 — Бөгүн делегейде. 15.20 — «Өг-бүле болгаш школа». Тележурнал. 15.50 — «Билдингир-даа болза, элдептиг». 16.50—«Петя-петушок». Мультфильм. 17.00 — Футбол талазы-биле делегей чемпионады. Юниорлар. 18.45— Политиктиг тайылбырлакчы А. З. Иващенконуң беседазы. 19.15 —«Оризонт» ансамбльдиң концерти. 19.45 — «Великий укротитель». Уран-чечен телефильм. 21.00 — «Үе». 21.30 — Күрүнениң үлегерлиг «Березка» хореография ансамблиниң концерти. 23.00 — 00.45 — Футбол талазы-биле делегей чемпионады. Юниорлар. Чапсерда (23.45) — Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15— «Бир эвес кадык болуксазыңза». 8.35 — «Эртенги почта». Музыкалыг дамчыдылга. 9.05 — «Русская пшеница». Док. телефильм. 9.55— Спортчу угланыышкын тыварының талазы-биле ССРЭ-ниң чемпионады. Черновцы хоорайдан дамчыдылга. 10.15 — Телевидениениң Азербайджан студиязының программазы. 11.20 — М. Блантерниң ырларын Казах ССР-ниң улустуң артизи А. Днишев күүседир. 12.00 — «Аян-чорукчулар клуву». 13.00 — «Герника». Я. Фрейдлинниң музыказынга телебалет. 13.50 — «Чурттуң чурук музейлери». «Палектиң уран чүүлү». 14.25 — Эстраданың ритмнери. А. Петуховтуң удуртулгазы-биле Төп телевидениениң болгаш Бүгү-эвилелдиң радиозунуң эстрада-симфония оркестриниң концерти. 14.55 — Поэзия. Ярослав Смеляков. 15.35—«...И снова все сначала». РСФСР-ниң улустуң артизи Э. Пьеханың чогаадыкчы ажылының дугайында док. фильм. 16.15 — «Комбаты». Уран-чечен телефильм. 1-ги болгаш 2-ги сериязы. 18.25 — Док. фильмнер. 19.00 —«Кино көрүкчүзүнүң спутниги». 19.45 — Делегей болуушкуннарының допчулалы. 20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». «Марусина карусель». 20.15 — «Кадыкшыл». 21.00 — «Үе». 21.30 —22.45 — Кыска хемчээлдиг уран-чечен телефильмнер: «Хочу тебе сказать», «Ожидания».

Агаар

Бөгүн республикага бүргеп, аязыр. Биче чаъстаар. Даглыг черлерге харлыг чаъс чаар. Соңгу-барыын чүктен хаттың дүргени секундада 8—10 метр. Дүне 0—5 градус чылыг, чамдык районнарга 0—5 градус соок болур. Хүндүс агаарның температуразы 8—13 градус чылыыр.

Кызылга бүргеп, аязыр. Хүндүс биче чаъстаар. Соңгу-барыын чүктен хаттың дүргени 5—10 метр. Дүне агаарның температуразы 1—3 градус, хүндүс 9—11 градус чылыыр.

Редактор В. С. ШАРАВИИ.

Кино

СЕНТЯБРЬ 7-ДЕ
«НАЙЫРАЛ»: «Материнская любовь» 9.30, 12.20, 15.10, 18.00, 20.50 шактарда.
«ПИОНЕР»: «Солнце в кармане» 9.30, 13.30, «Чёрная стрела» 11.00, 15.00, 18.50, «Вера, надежда, любовь» 16.50, 20.40 шактарда.
«КАА-ХЕМ»: «Вокзал для двоих» 14.00, 16.50, 19.40 шактарда.

СЭКП кежигүнү, күш-ажылдың хоочуну, «Тээли» совхозтуң мурнакчы саанчызы

Роза Хертековна
БИЛЧЕЙНИҢ

мөчээни-биле холбаштыр СЭКП Бай-Тайга райкому, район Совединиң күүскому ооң өг-бүлезинге болгаш чоок кижилеринге ханы кажыыдалын илергейлеп тур.

ШЫН Редакцияның адрези:

667000. Кызыл. Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 3, Телефоннары: редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-23-54 харыысалгалыг секретарының 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш үлетпүр килдистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-20-60, культура килдизиниң 2-23-54; кедээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47, корректорларның 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45 солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Солун неделяда 6 катап үнер.

Чагыг № 3116.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл. Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

ТС 00210.